Vol.3 №9 (2026). SEPTEMBER

Innovativepublication.uz

NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA’LIMNING INNOVATSION YO‘NALISHLARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY, MASOFAVIY KONFERENSIYASI

Google Scholar OpenAIRE zenodo doi Digital Object Identifier

“INNOVATIVE PUBLICATION”- ILMIY TADQIQOTLARNI QO’LLAB-QUVVATLASH MARKAZI

“NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA’LIMNING INNOVATSION YO’NALISHLARI” NOMLI № 9-SONLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN KONFERENSIYASI

ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO’PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION

Google Scholar zenodo OpenAIRE doi

Ushbu to’plamda “NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA’LIMNING INNOVATSION YO’NALISHLARI” NOMLI ILMIY, AMALIY, MASOFAVIY, ONLAYN KONFERENSIYANING 2026-yil 9 soniga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan

Konferensiya materiallaridan professor-o’qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktarantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o’qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin

Konferensiya to’plami Google scholar va bir qancha boshqa bazalarda indekslanadi. Konfereniya ishtirokchilari quyidagi yo’nalishlar bo’yicha tezislarini yuborishlari mumkin:

- **Pedagogika fanlari**
- **Aniq fanlar**
- **Filologiya fanlari**
- **Ijtimoiy-gumanitar fanlari**
- **Tibbiyot fanlari**
- **Iqtisod fanlari**
- **Yuridik fanlari**
- **Tabiiy fanlar**

ESLATMA! KONFERENSIYA MATERIALLARI TO‘PLAMIGA KIRITILGAN MAQOLALARDAGI RAQAMLAR, MA’LUMOTLAR HAQQONIYLIGIGA VA KELTIRILGAN IQTIBOSLAR TO‘G‘RILIGIGA MUALLIFLAR SHAXSAN JAVOBGARDIRLAR.

Tovar kelib chiqqan joy nomidan foydalanish huquqi subyektlari doirasi va ishlab chiqaruvchilar birlashmasining huquqiy maqomi

Baltayev Inomjon Baxodirovich
Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi.

ANNOTATSIYA

Intellektual mulk huquqi sohasida tovar kelib chiqqan joy nomlariga bo'lgan mutlaq huquqning o'ziga xosligi uning subyektlar doirasi ko'plik xarakteriga ega ekanligida namoyon bo'ladi. Tadqiqotning maqsadi milliy yurisprudensiyada tovar kelib chiqqan joy nomidan foydalanish huquqiga ega bo'lgan subyektlar doirasini aniqlash hamda ushbu jamoaviy huquqni boshqaruvchi va himoya qiluvchi asosiy institut sifatida ishlab chiqaruvchilar birlashmasining (uyushmalarining) yuridik maqomini takomillashtirishdan iborat. Formal-yuridik, qiyosiy-huquqiy, tizimli-strukturaviy va huquqiy germenevtika metodlari yordamida Yevropa Ittifoqining konsorsiumlar faoliyatiga oid qonunchiligi, Lissabon tizimi talablari hamda O'zbekiston fuqarolik qonunchiligi qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarda tovar kelib chiqqan joy nomidan foydalanish huquqi asosan yakka tartibdagi tadbirkorlar va alohida yuridik shaxslarga individual ravishda taqdim etilmoqda. Qonunchilikda ushbu nomoddiy ne'matni kollektiv tarzda boshqaruvchi, mahsulot sifatini nazorat qiluvchi va sudda barcha ishlab chiqaruvchilar nomidan da'vo qo'zg'atish vakolatiga ega bo'lgan mustaqil yuridik shaxs turi — ishlab chiqaruvchilar assotsiatsiyasining maxsus fuqarolik-huquqiy maqomi belgilanmagan. Intellektual mulk tizimida jamoaviy boshqaruv tashkilotlari modelini joriy etish, huquqni yakka shaxslarga emas, balki aynan ishlab chiqaruvchilar uyushmasiga biriktirish amaliy yechim vazifasini bajaradi. Mazkur yondashuv hududiy brendlar sifatining pasayib ketishining oldini oladi, nizoli vaziyatlarda subyektlarning huquqiy himoyasini kuchaytiradi va xalqaro bozorda milliy mahsulotlar raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: huquq subyektlari, tovar kelib chiqqan joy nomi, ishlab chiqaruvchilar birlashmasi, konsorsium, jamoaviy huquq, intellektual mulk, hududiy brend, mutlaq huquq, fuqarolik-huquqiy maqom.

KIRISH

Intellektual mulk huquqining an'anaviy institutlarida huquq subyekti masalasi odatda yakka shaxsning individual manfaatlariga borib taqaladi. Ixtirochi o'z patentiga, muallif o'z asariga, korxona esa o'zining savdo belgisiga nisbatan yagona va mutlaq mulkdor hisoblanadi. Biroq, intellektual faoliyat natijalari tizimida alohida o'rin tutuvchi tovar kelib chiqqan joy nomlari va geografik ko'rsatkichlar masalasiga kelganda, huquq subyektining tabiati tubdan o'zgaradi. Hududning nomi, uning iqlimi, tabiati va xalqining asriy an'analari birgina jismoniy yoki

yuridik shaxsning xususiy ixtirosi bo'la olmaydi. Ushbu nomoddiy ne'mat o'sha mintaqada yashovchi va faoliyat yurituvchi, mahsulotni an'anaviy talablar asosida tayyorlaydigan barcha shaxslarning umumiy merosidir. Shu sababli, tovar kelib chiqqan joy nomidan foydalanish huquqi subyektlari doirasi doimo ochiq va ko'plik xususiyatiga ega bo'lishi qonuniyatdir.

O'zbekiston intellektual mulk qonunchiligida hududiy brendlarni ro'yxatdan o'tkazish tartiblari joriy qilingan bo'lsa-da, huquq subyektlari hamda ularni o'zaro birlashtiruvchi institutlarning yuridik maqomi yuzasidan chuqur konseptual bo'shliqlar saqlanib qolmoqda. Qonunchilikda ayni bir geografik nom ostida mahsulot ishlab chiqaruvchi har bir subyekt alohida ariza berib, mustaqil ravishda guvohnoma olishi belgilangan. Ya'ni, davlat bir butun jamoaviy mulkni o'nlab alohida shaxslarga individual huquq sifatida bo'lib bermoqda. Ushbu yuzaki yondashuv natijasida bitta hududiy brenddan foydalanuvchilar o'rtasida sifatni nazorat qilish, yagona marketing siyosatini olib borish va uchinchi shaxslarning qonunga xilof aralashuvidan himoyalanish kabi masalalarni yuridik jihatdan muvofiqlashtiruvchi markaziy subyekt yo'qolib qolgan. Subyektlarning tarqoqligi ularning xalqaro bozorda kuchli va yaxlit brend sifatida namoyon bo'lishiga bevosita to'sqinlik qilmoqda.

Xorijiy davlatlar yurisprudensiyasida, xususan, intellektual mulk huquqi uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichini bosib o'tgan Yevropa davlatlarida bu masala ishlab chiqaruvchilar birlashmalari (konsorsiumlar, sindikatlar) instituti orqali hal etilgan. Yevropa qonunchiligida huquq subyekti sifatida birinchi navbatda alohida fermer yoki korxona emas, balki ularni o'zida birlashtirgan, tovarning spetsifikatsiyasini ishlab chiqqan va sifat nazoratini o'z zimmasiga olgan assotsiatsiya e'tirof etiladi. O'zbekiston fuqarolik huquqida "uyushma" yoki "assotsiatsiya" shaklidagi yuridik shaxslar mavjud bo'lsa-da, ularning tovar kelib chiqqan joy nomlarini boshqarishdagi maxsus vakolatlari, davlat ekspertizasi va sud idoralari oldidagi ishonchli boshqaruvchi sifatidagi maqomi tarmoq qonunlarida o'z ifodasini topmagan. Vakolatlarning bunday tarqoqligi ko'plab huquqiy nizolarni keltirib chiqarmoqda va yuridik amaliyotda jamoaviy himoya tushunchasini inkor etmoqda.

Doktrinal manbalarda huquq subyektlari va jamoaviy tashkilotlarning roli turlicha talqin qilinadi. Rus va yevropa olimlari asarlarida tovar kelib chiqqan joy nomlariga nisbatan huquqning jamoaviy tabiati faol himoya qilinib, huquq egasi va vakolatli boshqaruvchi o'rtasidagi fuqarolik-huquqiy munosabatlar chuqur o'rganilgan. Ularning fikricha, individual guvohnomalar tizimi faqat boshlang'ich bosqich uchun xos bo'lib, kelajakda baribir institutsional boshqaruv (konsorsium) modeliga o'tilishi shart. Milliy yuridik fanda esa intellektual mulk masalalari asosan mulkiy huquqlarning himoyasi doirasida o'rganilgan, ammo aniq huquq subyekti bo'lmish ishlab chiqaruvchilar birlashmasining korporativ va intellektual maqomi kompleks tadqiq etilmagan. Sohadagi ilmiy ishlarning aksariyati asosan

patentlar yoki tovar belgilarini ro'yxatdan o'tkazish muammolariga qaratilgan bo'lib, hududiy brendlarning egalik va boshqaruv mexanizmlariga e'tibor qaratilmagan.

Tadqiqotning maqsadi milliy yurisprudensiyada tovar kelib chiqqan joy nomidan foydalanish huquqi subyektlari doirasining o'ziga xosligini yoritish, jamoaviy manfaatlar ifodachisi bo'lgan ishlab chiqaruvchilar birlashmasining (assotsiatsiyasining) intellektual mulk sohasidagi fuqarolik-huquqiy maqomini aniqlashtirish hamda mazkur institutni milliy qonunchilikka implementatsiya qilishga doir aniq me'yoriy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Vazifalari qatoriga amaldagi tartiblarning zaif nuqtalarini ko'rsatish, jamoaviy huquq subyektlarining moddiy va protsessual layoqatini xorijiy tajriba asosida modellashtirish va nizolarni hal qilishda ularning huquqiy o'rnini belgilash kiritildi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotning empirik materiallari doirasi huquq subyektlari maqomini tartibga soluvchi moddiy va protsessual normalarni tizimli ravishda o'rganish maqsadida tanlab olindi. Asosiy e'tibor O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining yuridik shaxslar, nodavlat notijorat tashkilotlari hamda intellektual mulk huquqiga bag'ishlangan normalariga qaratildi. Intellektual faoliyat natijalariga nisbatan huquqlarning kelib chiqishi va himoya qilinishini belgilovchi maxsus qonunlar, xususan, "Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida"gi hamda "Geografik ko'rsatkichlar to'g'risida"gi qonunlar tadqiqotning tayanch materiali sifatida chuqur qiyosiy tahlilga tortildi. Bu orqali amaldagi normativ bazada jismoniy shaxslar, korxonalar hamda ularning birlashmalariga qanday doirada intellektual huquqlar taqdim etilishi o'rganildi.

Xalqaro miqyosdagi huquqiy standartlarni anglash uchun intellektual mulk va xalqaro savdo munosabatlarini muvofiqlashtiruvchi global shartnomalar tahlil qilindi. Jahon savdo tashkilotining TRIPS bitimi qoidalarida geografik ko'rsatkichlar huquqini himoya qilish vakolati qaysi "manfaatdor shaxslar"ga berilganligi matnan yoritildi. Lissabon bitimining Jeneva aktida xalqaro talabnoma beruvchi subyektlarning yuridik turlari (masalan, kompetent davlat idorasi, benefitsiarlar uyushmasi yoki individual shaxs) xususidagi normalar milliy qonunchilik yondashuvlari bilan solishtirildi. Eng muhimi, Yevropa Ittifoqining sifat sxemalarini boshqaruvchi reglamentlari asosida faoliyat yurituvchi mahalliy "himoya va boshqaruv tashkilotlari"ning (Organismes de Défense et de Gestion) fuqarolik-huquqiy maqomi qiyosiy o'rganish obyekti bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida yurisprudensiyaning sinalgan usullari, eng avvalo, formal-yuridik metod keng qo'llanildi. Bu metod orqali milliy tarmoq qonunlaridagi "huquq egasi", "yuridik shaxs",

"tadbirkor" kabi subyektlarni anglatuvchi atamalar dekonstruksiya qilinib, ularning sof mantiqiy tuzilishi hamda huquq qobiliyatining chegaralari ko'rsatib berildi. Ma'lum bo'ldiki, qonundagi atamalar tizimi asosan xususiy mulkdorlik mantiqiga qurilgan bo'lib, jamoat mulki elementlarini o'zida tashiydigan hududiy brendlarni qamrab ololmaydi. Qiyosiy-huquqiy metod yordamida O'zbekiston intellektual mulk tizimi Italiyaning "Consorzio" va Fransiyaning "Syndicat" shaklidagi birlashmalar faoliyati bilan parallel ravishda solishtirildi. Ushbu sirtqi solishtirish xorijiy ilg'or tajribaning naqadar samarali ishlashini dalillashga zamin yaratdi.

Tizimli-strukturaviy metod vositasida ishlab chiqaruvchilar birlashmasi shunchaki ixtiyoriy jamoat birlashmasi emas, balki intellektual mulk obyekti sifatini ta'minlovchi kafolatli yuridik instrument sifatida tahlil etildi. Uyushmalar fuqarolik aylanmasida ishtirok etishi, o'z ustavi, ustav fondi hamda huquqiy layoqati doirasida qanday qilib yagona brend boshqaruvchisi rolini bajarishi tizimli asoslandi. Huquqiy germenevtika metodi huquqni qo'llovchi idoralar va sud instansiyalari qabul qilayotgan amaliyotdagi qarorlarning subyektlarga oid qismlarini, xususan da'vogar bo'lish huquqi (locus standi) tushunchasini talqin qilish uchun ishlatildi. Tadqiqot to'liq moddiy va protsessual huquq me'yorlarini mantiqiy tahlil qilish asosida olib borildi.

NATIJALAR

Milliy intellektual mulk qonunchiligida tovar kelib chiqqan joy nomiga bo'lgan huquqni qo'lga kiritish va undan foydalanish vakolati beriladigan subyektlar doirasi o'ta erkin shaklda o'rnatilgan. Amaldagi qonunlarga muvofiq, biror hududda joylashgan va aynan shu mintaqa uchun xos bo'lgan obyektiv sharoitlar hamda inson omillari ta'sirida xususiyatlari shakllanadigan tovarni ishlab chiqarayotgan har qanday jismoniy yoki yuridik shaxs tovar kelib chiqqan joy nomini ro'yxatdan o'tkazish yoki unga nisbatan foydalanish huquqini beruvchi guvohnoma olish uchun ariza bilan murojaat qilishi mumkin. Bu degani, huquq subyektlari doirasi yopiq emas, ushbu hududda sifat standartiga javob beradigan mahsulot tayyorlovchi barcha tadbirkorlar teng huquqli mustaqil foydalanuvchilarga aylanish imkoniyatiga ega. Qonun chiqaruvchi bitta nom uchun o'nlab alohida guvohnomalar berishni nazarda tutgan.

Mazkur normativ qoida bir qarashda monopoliyaning oldini oladi va adolatli raqobatni ta'minlaydi deb o'ylash mumkin. Biroq ob'ektiv yuridik tahlil buning aksi ekanligini isbotlaydi. Bir xil nom ostida mustaqil ravishda mahsulot ishlab chiqarayotgan tadbirkorlar o'rtasida muvofiqlashtiruvchi yuridik bog'liqlik yo'q. Birinchi tadbirkor yuqori sifatli tovar sotsa, ikkinchisi xarajatlarni qisqartirish maqsadida standartlarni buzib, past sifatli

mahsulotni ayni shu brend ostida bozorga kiritishi ehtimoli juda yuqori. Mahsulot sifatiga putur yetganda uning salbiy iqtisodiy oqibati butun hududiy brendga, demakki, halol ishlayotgan boshqa huquq egalariga ham ta'sir qiladi. Qonunchiligimiz bu o'rinda o'zaro sifat nazoratini qanday amalga oshirish mexanizmini va jabr ko'rgan boshqa foydalanuvchilarning fuqarolik-huquqiy vositalarini umuman ochiqlamagan.

Aynan shu bo'shliqni to'ldirish uchun jahon amaliyotida ishlab chiqaruvchilar birlashmalari (assotsiatsiyalari) asosiy huquq subyekti sifatida namoyon bo'ladi. Milliy qonunchiligimizda arizachi sifatida "yuridik shaxslar" ko'rsatilgan, biroq bu yerda asosan tijorat tashkilotlari nazarda tutilmoqda. Fuqarolik kodeksining tegishli moddalarida yuridik shaxslar uyushmalari va nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida umumiy qoidalar mavjud, ammo ularning tovar kelib chiqqan joy nomiga nisbatan intellektual huquqlar sohasidagi maxsus layoqati belgilanmagan. Uyushma a'zolari nomidan mahsulot spetsifikatsiyasini ishlab chiqish, o'z a'zolarini tekshirish, nazorat qilish va intellektual mulk huquqi buzilganda butun guruh nomidan sudga da'vo arizasi bilan murojaat qilish vakolatlari qonunosti hujjatlarida tartibga solinmaganligi sababli, milliy amaliyotda jamoaviy huquq subyekti deyarli ishlamaydi.

Jamoaviy subyektlarning huquqiy maqomi to'liq tan olinmasligi protsessual yurisprudensiyada jiddiy oqibatlarga olib kelmoqda. Sud amaliyoti shuni ko'rsatadiki, agar tovar kelib chiqqan joy nomidan qonunga xilof ravishda foydalanish holati kuzatilsa, zararni undirish yoxud faoliyatni taqiqlash talabi bilan faqat shaxsan o'zi guvohnoma olgan tadbirkor chiqishi kerak. Bunday holda tadbirkor shaxsan o'ziga qancha zarar yetkazilganligini isbotlashda qiynaladi, chunki tajovuz butun hududning nomiga qaratilgan bo'ladi. Agar qonunda ishlab chiqaruvchilar uyushmasi yagona vakolatli boshqaruvchi sifatida e'tirof etilganda edi, sudlarda da'vogar sifatida bevosita assotsiatsiya qatnashib, hududiy brendning obro'siga yetkazilgan umumiy zararni talab qilish borasida kuchli yuridik pozitsiyaga ega bo'lar edi.

Yevropa davlatlarida, xususan, Italiyada (Parmigiano Reggiano yoki Prosciutto di Parma kabi nomlar uchun) davlat barcha ishlarni aynan "Konsorsium" nomli ishlab chiqaruvchilar birlashmasi orqali amalga oshiradi. Konsorsium — bu maxsus qonun bilan tan olingan fuqarolik huquqi subyekti bo'lib, unga faqat hududdagi haqiqiy standart talablariga javob beradigan korxonalargina a'zo bo'la oladi. Intellektual mulk idorasi guvohnomani alohida korxonalarga emas, konsorsiumga beradi. Konsorsium esa o'z a'zolariga belgidan foydalanish huquqini ma'lum shartlar asosida taqdim etadi va ularni monitoring qiladi. Milliy qonunchiligimizda ushbu ilg'or model mavjud emas. Bizda huquq subyektlari doirasi faqatgina individualist (xususiy egalik) mantiqiga qurilgan bo'lib, hududiy brendning

kollektiv tabiatini o'ziga sig'dira olmagan.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarining huquqiy nazariya prizmasidagi muhokamasi intellektual mulk obyekti sifatida tovar kelib chiqqan joy nomi jamoat boyligi bilan xususiy mulk oralig'idagi noyob ko'prik ekanligini isbotlaydi. Sivilistikada xususiy mulk tushunchasi ashyoga yoki nomoddiy aktivga bo'lgan yagona shaxsning mutlaq hukmronligini anglatsa, hududiy brend ustidagi huquq hech qachon shaxsiy monopoliya xususiyatiga ega bo'lmaydi. Bir vaqtning o'zida o'nlab huquq egalarining mavjud bo'lishi bu huquqni fuqarolik huquqining klassik mutlaq huquqlar safidan chiqarib, maxsus jamoaviy mulk yoxud ashyoviy huquqdagi umumiy mulk huquqi tabiatiga yaqinlashtiradi. Biroq fuqarolik qonunlari ushbu intellektual huquqni "umumiy birgalikdagi mulk" qoidalari asosida boshqarishga doir aniq protseduralarni taklif etmaydi. Demak, huquqni individual shaxslardan ajratib, o'rtadagi bog'lovchi zanjirga — yuridik shaxs bo'lgan assotsiatsiyaga o'tkazish yagona ilmiy yechimdir.

Doktrinal yondashuvlarni solishtirish jarayonida bir qator bahsli holatlar ochiqlanadi. Ayrim mahalliy tadqiqotchilar va huquqni qo'llovchi amaliyotchilar agar huquq ishlab chiqaruvchilar uyushmasiga berilsa, bu holat monopoliyani yuzaga keltiradi va kichik ishlab chiqaruvchilarni bozordan siqib chiqaradi deb xavotir bildiradilar. Ular assotsiatsiya a'zo bo'lmaganlarga bosim o'tkazishi mumkinligini taxmin qiladilar. Biroq, zamonaviy intellektual mulk huquqshunosligi, xususan, WIPO qoidalari ushbu xavotirlarni qat'iy rad etadi. Ishlab chiqaruvchilar birlashmasi ochiq yuridik shaxs bo'lib, uning ustavi qonunga ko'ra muayyan hududda joylashgan va tasdiqlangan spetsifikatsiya asosida ishlayotgan har qanday korxonani a'zolikka qabul qilishni kafolatlashi shart. Rad etish qat'iyan man etiladi. Bu degani, uyushma monopoliya o'rnatuvchi diktator emas, balki faqat sifat va asllikni saqlab qolishni ta'minlovchi kollegial nazoratchi organdir. Uning maqsadi raqobatni bo'g'ish emas, balki qalbaki mahsulotlarni hudud nomidan sotishning oldini olishdir.

Mavjud idoraviy amaliyotga nisbatan tanqidiy munosabat shundan iboratki, hozirgi kunda arizachi tomonidan taqdim etilayotgan hujjatlar orasida sifatni birgalikda saqlash bo'yicha hech qanday ichki majburiyatlar nazarda tutilmaydi. Agar yuridik shaxs sifatida birlashmalarning layoqati qonuniy kengaytirilsa, bu huquqni asrashning ichki fuqarolik mudofaasi shakllanadi. Aks holda nima ro'y beradi? Agar bitta hududda yigirmata shaxs guvohnoma olsa va ulardan biri past sifatli mol sotsa, davlat organi har kuni har birining orqasidan quvib yurishga jismonan ulgurmaydi. Qolgan o'n to'qqizta jabrlanuvchi o'zining bozor obro'si to'kilayotganini ko'rib, sudga borishni istaydi, lekin qonunda "sizning shaxsiy huquqingiz buzilmagan, u ham o'zining qonuniy guvohnomasi bilan ishlayapti" degan

paradoksal to'siqqa duch kelishadi. Tizimdagi bunday qonuniy nomutanosiblik faqatgina o'rtadagi kollegial nazoratchi yuridik shaxs orqali yechim topadi. Birlashma — davlat va xususiy tadbirkor o'rtasidagi oltin muvozanatdir.

Shuningdek, muhokama markazida litsenzion munosabatlar va jamoat mulki elementining to'qnashuvi turadi. Tovar kelib chiqqan joy nomidan foydalanish huquqini boshqa shaxslarga berish, oldi-sotdi qilish qonunan man etilgan. Lekin amaliyotda tadbirkorlar tijorat muomalasiga kirishganda kapitalni jalb etish uchun uzviy ravishda o'z huquqlaridan iqtisodiy foyda ko'rishni xohlaydilar. Aynan ishlab chiqaruvchilar uyushmasiga huquqning rasmiylashtirilishi tashqi investitsiyalarni uyushmaga qabul qilish, marketing maqsadlarida kollektiv fondlar tuzish imkonini beradi. A'zolar uyushma fondiga badal to'lash orqali butun xalqaro ko'rgazmalarda qatnashish yoxud qimmatbaho xalqaro yuridik maslahatchilarni yollab xorijdagi qalbaki mahsulotlarga qarshi kurashishni birgalikda moliyalashtiradilar. Yakkahol tadbirkor uchun xalqaro sudda ishtirok etish moliyaviy halokatdir, uyushma uchun esa bu odatiy byudjet xarajatidir.

Ushbu tadqiqotning muayyan cheklovlari asosan moddiy huquq doirasiga xosdir. Maqolada intellektual huquq subyekti sifatida assotsiatsiyalarning fuqarolik-huquqiy maqomi tahlil qilindi, biroq ularni tashkil etish, ustav kapitalini shakllantirish, monopoliyaga qarshi qo'mita bilan munosabatlari va soliqqa tortish rejimlari kabi xo'jalik huquqining o'ta tor va texnik detallari chuqur yoritilmadi. Chunki bu masalalar intellektual mulkning obyekti bilan emas, balki korporativ huquqning predmeti bilan chambarchas bog'liqdir. Shuningdek, uyushma a'zolari o'rtasida sifatni tushirgan ishtirokchini a'zolikdan chiqarish bilan bog'liq iqtisodiy sud jarayonlarining o'ziga xos protsessual dalillash mexanizmlari keyingi ilmiy izlanishlarda kengroq tadqiq qilinishi kutilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tovar kelib chiqqan joy nomidan foydalanish huquqi o'zining kelib chiqish tabiatiga ko'ra jamoaviy boylik ekanligi bois, uning faqat individual huquqiy rejimlar asosida, alohida shaxslarga bo'lib berilishi huquqiy boshqaruvda samarasizlikni keltirib chiqaradi. Milliy intellektual mulk amaliyotida bitta geografik brend doirasida mustaqil, bir-biri bilan yuridik aloqasi bo'lmagan ko'plab huquq egalarining paydo bo'lishi sifat nazoratining yo'qolishiga, bozor obro'sining pasayishiga va uchinchi shaxslarga qarshi huquqiy mudofaada zaiflikka olib kelmoqda. Xorijiy davlatlarning muvaffaqiyatli tajribasi shuni ko'rsatadiki, hududiy brendlarning ishonchli va xalqaro miqyosda e'tirof etilgan muhofazasi faqat va faqat maxsus vakolatlarga ega bo'lgan jamoaviy huquq subyektlari — ishlab chiqaruvchilar birlashmalari orqali ta'minlanadi. Ushbu yuridik bo'shliqlarni bartaraf etish, ishlab chiqaruvchilar o'rtasida

sifat standartlarini birlashtirish hamda intellektual mulk jamoaviy himoyasini kuchaytirish maqsadida amaldagi qonunchilikka quyidagi konseptual o'zgartirishlar kiritilishi taklif etiladi:

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining intellektual mulkka doir normalariga va tarmoq qonuniga intellektual mulk obyekti subyekti sifatida "Hududiy ishlab chiqaruvchilar birlashmasi (uyushmasi)" degan yuridik shaxs toifasining o'ziga xos intellektual huquq layoqatini kiritish zarur. Qonunchilikda ushbu nodavlat notijorat tashkilotining ayni bir hududda, bitta turdagi mahsulot tayyorlovchi barcha tadbirkorlarni o'z ichiga erkin olishi va davlat intellektual mulk idorasidan aynan shu birlashma nomiga bazaviy jamoaviy guvohnoma berilishi mantiqiy mustahkamlanishi lozim.

Ikkinchidan, tarmoq qonunchiligida ishlab chiqaruvchilar birlashmasining o'z a'zolari ustidan moddiy-huquqiy nazorat mexanizmlarini kafolatlovchi me'yorlarni qabul qilish shart. Qonunda birlashmaga mahsulot sifatini kuzatish, belgilangan spetsifikatsiya (retsept, texnologiya) talablari buzilgan taqdirda o'z a'zolarini a'zolikdan va brenddan foydalanish huquqidan mahrum qilish yuzasidan sudga da'vo kiritish huquqi imperativ tarzda taqdim etilishi kerak. Bu tartib sifat ustidan jamoatchilik (fuqarolik) nazoratini davlat aralashuvisiz amalda ishlatish imkonini beradi.

Uchinchidan, protsessual huquq me'yorlarini takomillashtirish orqali ishlab chiqaruvchilar birlashmasiga jamoaviy da'vogar maqomini (locus standi) berish taklif qilinadi. Tovar kelib chiqqan joy nomidan noqonuniy foydalanilgan yoxud hududning ishbilarmonlik obro'siga ziyon yetkazilgan hollarda, har bir tadbirkorning alohida emas, balki bevosita birlashmaning o'z a'zolari nomidan kompensatsiya talab qilish va huquqbuzarlikni to'xtatish bo'yicha Iqtisodiy sudlarga murojaat qilish vakolati qonunan ochiq yozib qo'yilishi tizimli yechim bo'ladi.

Mazkur huquqiy islohotlarning amaliyotga tatbiq etilishi hududiy intellektual mulk obyektlarining tartibsiz, tarqoq va nazoratsiz ko'payishiga barham beradi. Buning o'rniga, O'zbekistonda ham xalqaro sifat talablariga javob bera oladigan, o'zining kuchli va markazlashgan boshqaruviga ega bo'lgan haqiqiy jamoaviy hududiy brendlar shakllanadi hamda milliy eksport geografiyasida yuridik xavfsizlik to'liq ta'minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (Birinchi va ikkinchi qismlar).

2. "Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni.
3. Intellektual mulk huquqlarining savdoga oid jihatlari to'g'risidagi bitimi (TRIPS).
4. Kelib chiqish joy nomlari va geografik ko'rsatkichlar to'g'risidagi Lissabon bitimining Jeneva akti.
5. Городов О.А. Особенности субъектов права на наименования мест происхождения товаров: коллективный и индивидуальный аспекты // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2020. – № 5.
6. Шахназарова Э.А. Правовое положение объединений производителей в системе охраны географических указаний: опыт ЕС и перспективы // Патенты и лицензии. Интеллектуальные права. – 2021. – № 8.
7. Гаврилов Э.П. Интеллектуальные права: проблемы совместного обладания и использования. – М.: Юрайт, 2019.
8. Сергеев А.П. Гражданско-правовые механизмы защиты коллективных интеллектуальных прав. – М.: Статут, 2020.
9. Саюкова Д.Э. Консорциумы как субъекты управления территориальными брендами // Скиф. Вопросы студенческой науки. – 2021. – № 3.
10. Oqilov X. Intellektual mulk huquqida obyektlarni individuallashtirish muammolari va jamoaviy huquqlar tizimi. – T.: Yuridik adabiyotlar nashriyoti, 2021.
11. Gulyamov S. Intellektual faoliyat natijalari aylanmasida nodavlat notijorat tashkilotlarining ishtiroki va ularning huquqiy maqomi. – T.: TDYU nashriyoti, 2020.
12. Raxmonqulov H. Fuqarolik huquqi subyektlari va ularning nomoddiy aktivlar ustidan mulkiy huquqlari. – T.: Adolat, 2018.
13. Rustamova I. Tovar kelib chiqqan joy nomlarini boshqarishda Yevropa Ittifoqining konsorsiumlar modeli va uning ahamiyati // Huquqiy tadqiqotlar jurnali. – 2022. – № 7.
14. Jo'rayeva M. Geografik ko'rsatkichlar bo'yicha guvohnoma egalarining fuqarolik-huquqiy maqomi va ularning mas'uliyati // Interpretation and researches. – 2023. – № 1(6).
15. Jahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO). Geografik ko'rsatkichlarni muhofaza qilish tizimida jamoaviy tashkilotlarning roli va funksiyalari bo'yicha metodik yo'riqnoma. – Jeneva, 2019.

IPO JARAYONIDA ANDERRAYTERLAR VA EMITENTLAR O‘RTASIDAGI MANFAATLAR TO‘QNASHUVINI YUMSHATISH MEXANIZMLARI

BABAXANOVA NOZIMA SAIDAKBAROVNA
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Email: nozimababakhanova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda aksiyalarni birlamchi ommaviy joylashtirish (IPO) jarayonida emitent korxona va anderrayter o‘rtasida yuzaga keladigan agentlik ziddiyatlari hamda manfaatlar to‘qnashuvini yumshatish mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda axborot assimetriyasi sharoitida anderrayterlar tomonidan aksiyalar narxini ataylab past baholash (underpricing), aksiyalarni noxolis taqsimlash (spinning) va boshqa opportunistik xatti-harakatlarning iqtisodiy sabablari tahlil qilingan. Xalqaro amaliyot va nazariy modellar asosida rag‘batlantiruvchi komissiya shartnomalari, mustaqil moliyaviy maslahatchilar (IFA) instituti, buyurtmalarni shaffof allokatsiya qilish algoritmlari hamda me’yoriy-huquqiy nazorat vositalarini joriy etish orqali tomonlar manfaatlarini muvofiqlashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Birlamchi ommaviy joylashtirish (IPO), anderrayting, emitent, manfaatlar to‘qnashuvi, agentlik nazariyasi, aksiyalarning past baholanishi, allokatsiya, rag‘batlantiruvchi shartnomalar, moliyaviy maslahatchi.

Аннотация. В данной работе исследуются механизмы смягчения агентских конфликтов и конфликтов интересов, возникающих между компанией-эмитентом и андеррайтером в ходе первичного публичного размещения акций (IPO). В исследовании анализируются экономические причины занижения цены размещения (андерпрайсинга), выделения активов в отдельные компании (спин-оффов) и иных форм оппортунистического поведения андеррайтеров в условиях информационной асимметрии. На основе международной практики и теоретических моделей разработаны научно-практические предложения по согласованию интересов сторон посредством внедрения систем стимулирующего вознаграждения, института независимых финансовых консультантов (IFA), прозрачных алгоритмов распределения заявок, а также инструментов нормативно-правового контроля.

Ключевые слова: первичное публичное размещение акций (IPO), андеррайтинг, эмитент, конфликт интересов, агентская теория, занижение цены акций (андерпрайсинг), аллокация, стимулирующие контракты, финансовый консультант.

Abstract. This thesis studies the mechanisms for mitigating agency conflicts and conflicts of interest that arise between the issuing company and the underwriter during the initial public offering (IPO) of shares. The study analyzes the economic reasons for underpricing, spinoffs, and other opportunistic behaviors by underwriters in conditions of information asymmetry.

Based on international practice and theoretical models, scientific and practical proposals have been developed to coordinate the interests of the parties through the introduction of incentive commission agreements, the Institute of Independent Financial Advisors (IFA), transparent order allocation algorithms, and regulatory and legal control tools.
Keywords: Initial public offering (IPO), underwriting, issuer, conflict of interest, agency theory, underpricing of shares, allocation, incentive contracts, financial advisor.

KIRISH

Aksiyalarni birlamchi ommaviy joylashtirish (IPO) jarayoni korxona hayotiy siklida o‘z kapitalini kengaytirish, uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilish va bozor qiymatini oshirishga xizmat qiluvchi eng mas’uliyatli bosqichdir. Biroq, aksiyalarni ommaviy bozorga muvaffaqiyatli chiqarish emitentning ichki imkoniyatlari bilan bir qatorda professional moliyaviy vositachi — anderrayter faoliyatining sifati hamda xolisligiga bevosita bog‘liq. Anderrayter bozor konyunkturasini baholash, aksiyalarni andozaviy baholash, buyurtmalar kitobini to‘plash va xatarlarni boshqarish bo‘yicha hal qiluvchi bo‘g‘in sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu bilan birga, IPO arxitekturasida emitent va anderrayter o‘rtasidagi munosabatlar klassik "prinsipial-agent" muammosiga tayanib, tomonlar o‘rtasida jiddiy manfaatlar to‘qnashuvini keltirib chiqaradi. Emitent korxona o‘z aksiyalarini maksimal yuqori narxda sotish orqali ko‘proq investitsiya resurslarini jalb qilishni maqsad qilsa, anderrayter joylashtirish xatarini minimallashtirish, o‘zining doimiy institutsional mijozlarini rag‘batlantirish yoki ortiqcha operatsion kuch sarflamaslik uchun emissiya narxini pasaytirishga intiladi. Ushbu tizimli nomutanosiblik O‘zbekiston kabi kapital bozori endi rivojlanayotgan davlatlarda anderrayting institutining shaffofligini ta’minlash va tomonlar o‘rtasidagi manfaatlar to‘qnashuvini yumshatuvchi mexanizmlarni ishlab chiqishni dolzarb ilmiy vazifaga aylantirmoqda.

Iqtisodiy nazariyada anderrayter va emitent o‘rtasidagi ziddiyatlar asosan Devid Baron tomonidan ilgari surilgan agentlik modeli orqali tushuntiriladi. Mazkur konsepsiyaga binoan, anderrayter bozor talabi, investorlarning xarid qobiliyati va bozor konyunkturasi to‘g‘risida emitentga nisbatan sezilarli darajada ustun axborotga ega bo‘ladi. Axborot assimetriyasining yuqoriligi anderrayterga o‘zining axborot ustunligidan foydalanib, emitentni aksiyalar narxini sun’iy ravishda pastroq belgilashga ko‘ndirish imkoniyatini yaratadi. Oqibatda, emitent korxona o‘zining qonuniy investitsiya resurslaridan mahrum bo‘ladi, ya’ni "stol ustida pul qoldirish" (money left on the table) holati ro‘y beradi.

Manfaatlar to‘qnashuvining ikkinchi xavfli ko‘rinishi aksiyalarni investorlar o‘rtasida taqsimlash (allokatsiya) bosqichida namoyon bo‘ladi. Xalqaro amaliyotda "spinning" deb nomlanuvchi amaliyotga ko‘ra, anderrayterlar yuqori talabga ega bo‘lgan va arzon baholangan aksiyalarni kelgusida o‘zlariga manfaat keltirishi mumkin bo‘lgan yirik

institutsional fondlar yoki boshqa korporatsiyalarning yuqori martabali rahbarlariga imtiyozli ravishda taqsimlab beradilar. Bu orqali anderrayter o‘zining kelgusi biznes aloqalarini mustahkamlaydi, biroq bu jarayon emitentning haqiqiy bozor kapitallashuviga putur yetkazadi va aksiyalarning ikkilamchi bozorda adolatsiz taqsimlanishiga olib keladi.

Ushbu muammoni bartaraf etishda emissiya narxini shakllantirish mexanizmlarini to‘g‘ri tanlash muhim rol o‘ynaydi. An’anaviy qat’iy belgilangan narx (fixed-price) usulida anderrayterning subyektiv baholashi yuqori bo‘lganligi sababli, narxni pasaytirish xatari ancha kuchli bo‘ladi. Aksincha, dinamik buyurtmalar kitobini shakllantirish (book-building) yoki elektron kimoshdi savdolari (auktsion mexanizmlari) anderrayterning subyektiv ta’sirini cheklaydi. Xususan, "Gollandiya auksioni" modeli investorlarning mustaqil narx takliflarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri tizimlashtirish orqali anderrayterning allokatsiya jarayonidagi manipulyatsiyalarini butunlay yo‘qqa chiqarish imkonini beradi.

Manfaatlar to‘qnashuvini iqtisodiy jihatdan yumshatishning eng samarali vositalaridan biri — bu anderrayter bilan tuziladigan komissiya shartnomasining rag‘batlantiruvchi tuzilmasini (incentive fee structure) o‘zgartirishdir. Odatda anderrayterga jami jalb qilingan mablag‘dan qat’iy foiz stavkasida haq to‘lanadi, bu esa ularni narxni ko‘tarishga yetarlicha undamaydi. Agar shartnomaga ikki qismli komissiya mexanizmi kiritilib, bazaviy to‘lovdan tashqari, aksiyalar narxi belgilangan maqsadli diapazondan yuqori sotilgan taqdirda qo‘shimcha mukofot (bonus) to‘lash yoki emitent aksiyalari bo‘yicha optsionlar (equity warrants) taqdim etish ko‘zda tutilsa, anderrayter emitent bilan birgalikda narxni maksimallashtirishdan bevosita manfaatdor bo‘ladi.

Yana bir muhim institutsional mexanizm — mustaqil moliyaviy maslahatchilar (Independent Financial Advisors — IFA) institutini jalb qilishdir. Buyuk Britaniya, Avstraliya va Janubiy Koreya kapital bozorlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, emitent o‘z aksiyalarini joylashtirishni tashkil etuvchi anderrayterdan tashqari, faqat o‘zining manfaatlarini himoya qiluvchi mustaqil tahlilchilarni yollaydi. Mustaqil maslahatchi anderrayter tomonidan taqdim etilgan baholash hisobotlarini, bozor talabi tahlilini hamda buyurtmalar kitobining to‘liqligini xolis auditdan o‘tkazib, emitent kuzatuv kengashiga anderrayterning narx bo‘yicha takliflarini qabul qilish yoki rad etish bo‘yicha muqobil tavsiyalar beradi.

Davlat tomonidan tartibga solish va nazorat mexanizmlari ham ushbu ziddiyatlarni bartaraf etishda ajralmas ahamiyat kasb etadi. Xalqaro qimmatli qog‘ozlar komissiyalari tashkiloti (IOSCO) tavsiyalariga binoan, anderrayterlik shartnomalarida barcha yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan manfaatlar to‘qnashuvi holatlarini majburiy oshkor etish (conflict-of-interest disclosure) talabi o‘rnatilishi zarur. Anderrayterning o‘ziga qarashli investitsiya fondlariga yoki ulushdorlariga aksiyalarni ajratish qat’iy taqiqlanishi yoki faqatgina tartibga soluvchi organning maxsus roziligi bilan ochiq shartlarda amalga oshirilishi qonunchilikda mustahkamlanishi lozim.

O‘zbekiston kapital bozorining hozirgi bosqichida anderrayting xizmatlari bozori yuqori

konsentratsiyaga ega bo‘lib, professional investitsiya banklari soni cheklangan. Davlat korxonalarini xususiylashtirish doirasida o‘tkazilayotgan IPOlarda mahalliy vositachilar ko‘pincha emitent bo‘lgan davlat tashkilotining ma’muriy bosimi ostida ishlaydi yoki, aksincha, investorlar bazasining torligi sababli emissiyaning muvaffaqiyatsiz bo‘lishidan cho‘chib, aksiyalar narxini haddan tashqari tushirib yuborishadi. Bundan tashqari, milliy qonunchilikda anderrayterning allokatsiya jarayonidagi javobgarligi va mustaqil moliyaviy ekspertizaning me’yoriy maqomi to‘liq aks ettirilmagan.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun milliy amaliyotda E-IPO platformalari negizida aksiyalarni taqsimlashning shaffof, inson omilidan xoli algoritmik tizimini to‘liq joriy etish zarur. Agar buyurtmalarni qabul qilish va allokatsiya jarayoni oldindan tasdiqlangan mezonlar asosida avtomatlashtirilsa, anderrayterlarning o‘ziga yaqin investorlarga yon bosish imkoniyati yo‘qoladi. Shuningdek, anderrayterlarning obro‘ reytingini (reputation ranking) yuritish va ularning o‘tmishdagi IPOlarda belgilagan narxlari bilan ikkilamchi bozor narxlari o‘rtasidagi tafovutni muntazam e’lon qilib borish vositachilarning mas’uliyatini oshiradi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, IPO jarayonida anderrayterlar va emitentlar o‘rtasidagi manfaatlar to‘qnashuvi axborot assimetriyasi hamda noto‘g‘ri shakllantirilgan iqtisodiy rag‘batlarning tabiiy oqibatidir. Ushbu institutsional ziddiyat aksiyalarning asossiz arzon sotilishiga, emitentning kapital yo‘qotishiga va birlamchi bozorning umumiy samaradorligi pasayishiga zamin yaratadi.

Mazkur ziddiyatlarni yumshatish uchun anderrayterlar bilan tuziladigan shartnomalarda ko‘p bosqichli rag‘batlantiruvchi komissiya to‘lovlarini joriy etish, emitentlar tomonidan mustaqil moliyaviy maslahatchilarni jalb qilish amaliyotini kengaytirish hamda aksiyalarni taqsimlashda shaffof raqamli algoritmlarni qo‘llash lozim. Ushbu mexanizmlarning O‘zbekiston kapital bozoriga tatbiq etilishi birlamchi bozor ishtirokchilari o‘rtasida o‘zaro ishonchni mustahkamlab, qimmatli qog‘ozlarni adolatli fundamental narxda joylashtirishni kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi (2024). Birlamchi ommaviy takliflarni tashkil etish va anderrayterlik faoliyatini tartibga solish bo‘yicha tahliliy hisobot. Toshkent: ILMA axborotnomasi.
2. Baron, D. P. (1982). A model of the investment banking contract and the pricing of new issues. The Journal of Finance, 37(4), 955–976.
3. Booth, J. R., & Smith, R. L. (1986). Capital raising, underwriting and the certification hypothesis. Journal of Financial Economics, 15(1–2), 261–281.
4. Loughran, T., & Ritter, J. R. (2002). Why don't issuers get upset about leaving money on the table in IPOs? The Review of Financial Studies, 15(2), 413–444.

5. Ljungqvist, A., & Wilhelm, W. J. (2003). IPO pricing in the dot-com bubble. The Journal of Finance, 58(2), 723–752.
6. Suyunov, B. E., & Karimov, N. G. (2023). Birlamchi qimmatli qog‘ozlar bozorida anderrayting xizmatlari samaradorligini oshirish mexanizmlari. Moliya va bank ishi, 2(1), 54–62.
7. Shomirov, A. A. (2021). Aksiyalarni ommaviy joylashtirish (IPO) mexanizmlarini takomillashtirish orqali korporativ moliyalashtirish hajmini oshirish. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 5(3), 112–120.

The problem of water shortage in the Khorezm region in the context of climate change

Khalmuratov Rajabboy Oktam oglu
Geography teacher at Yangibazar Specialized Boarding School

Abstract: This thesis analyzes the problem of water scarcity in the Khorezm region under climate change and its impact on the socio-economic and ecological situation of the region. The location of the Khorezm region in the lower reaches of the Amu Darya, insufficient natural moisture, and high dependence of agriculture on irrigation make the issue of water resource use even more urgent. As a result of climate change, increasing air temperature, increased evaporation, and increased demand for water can further exacerbate existing problems. The thesis highlights the main causes of water scarcity, its impact on agriculture, and effective ways to reduce the problem.
Keywords:climate change, water scarcity, Khorezm region, Amu Darya, irrigation, agriculture, water resources, water-saving technologies, land reclamation, adaptation.

Login:

Water resources are one of the most important natural factors of human life and economic activity. Especially in regions with arid and sharply continental climatic conditions, the availability of water resources determines the standard of living of the population, agricultural production, environmental sustainability and regional development opportunities. In recent years, as a result of global climate change, problems related to the use of water resources have been increasingly exacerbated in many regions of the world.

Central Asian countries are also among the regions experiencing the impacts of climate change on water resources. The distribution of water resources in the Amu Darya and Syr Darya basins, the region's main rivers, along with the expansion of irrigated land, population growth, and climate change, are increasing pressure on water.

Khorezm region is one of the regions particularly sensitive to this problem. Since the region is located in the lower reaches of the Amu Darya, the region's agriculture, drinking water supply, and ecological systems are directly linked to the river's waters. Due to the lack of natural precipitation, agriculture is mainly carried out through irrigation.

Studying the problem of water scarcity in the context of climate change is of great importance in determining the future development prospects of the Khorezm region. Therefore, rational use of water resources, reduction of water losses and adaptation of agriculture to water scarcity are among the urgent tasks of today.

Main part

The geographical location of the Khorezm region creates a high demand for water resources.

Most of the territory consists of plains, and natural moisture conditions are relatively unfavorable. Since the annual amount of precipitation is much less than evaporation, the importance of irrigation water for the cultivation of agricultural crops is extremely high.

The region's agricultural crops include cotton, grain, rice, vegetables, and melons. Some of these crops, especially rice and some vegetables, require large amounts of water during the growing season. Therefore, the reduction of water resources can directly affect the volume of agricultural production.

The impact of climate change on water resources can be seen through several main factors. First, increasing air temperature leads to increased evaporation. Second, in conditions of high temperature, plant transpiration increases, increasing their need for water. Third, variability in precipitation over time and space can reduce natural water supply opportunities.

Another important aspect of water scarcity in Khorezm is the efficiency of water resource use. In some parts of the irrigation networks, water is lost due to filtration and evaporation. As a result of the use of open channels, some of the water may be lost before reaching the cultivated areas.

Therefore, in addition to increasing available water resources, it is an important task to increase the amount of agricultural output per unit of water. This requires the introduction of water-saving technologies, modernization of irrigation systems, and strengthening water use discipline.

Water scarcity also affects the soil-ameliorative state. In the Khorezm region, a large part of irrigated land has a problem of salinity. When the balance between irrigation and collector-drainage systems is disturbed, the level of groundwater can rise and the accumulation of salts in the soil can increase.

In such conditions, the problems of water scarcity and salinity are closely linked. Due to the lack of water, in some cases it becomes difficult to fully implement soil washing measures. As a result, the reclamation condition of agricultural lands may deteriorate.

Impact of water scarcity on agriculture

The greatest impact of water scarcity is seen in agriculture. The lack of irrigation water negatively affects the vegetation process of crops. Especially during the flowering, fruiting or grain-forming period of plants, water shortages can lead to a sharp decrease in productivity. In cotton cultivation, insufficient water supply slows down the vegetative development of the plant. In grain cultivation, a lack of moisture can negatively affect the processes of earing and grain formation. In vegetable and melon crops, a lack of water leads to a decrease in product quality and yield.

However, water scarcity not only affects productivity but also the cost of producing agricultural products. Additional funds are required to transport water over long distances, operate pumps, and maintain irrigation systems.

Ways to reduce water shortage in Khorezm

Solving the problem of water shortage in the Khorezm region requires an integrated approach. First of all, it is necessary to widely introduce water-saving irrigation technologies. Drip irrigation technology allows you to deliver water directly to the root zone of the plant. This increases the efficiency of water use.

In addition, laser leveling of the land also helps to evenly distribute water during irrigation. With traditional irrigation, there may be an excess of water in some areas and a lack of moisture in other areas. In leveled areas, water is distributed relatively evenly.

Reconstruction of irrigation canals and reduction of water losses is also an important direction. Water losses due to filtration can be reduced by concreting some canals or converting them to closed pipes.

Optimizing crop composition in agriculture is also an effective way to adapt to water scarcity. It is important to determine the proportion of water-intensive crops in accordance with the water supply of the area, and to use varieties that are resistant to drought and salinity.

The use of modern GIS and remote sensing technologies in water resource management also offers great opportunities. Satellite images can be used to determine the vegetation status of cropland, soil moisture, and salinity levels. Based on this information, it becomes possible to optimize irrigation across regions.

In the context of climate change, water resources management should be carried out not only within the agricultural sector, but also from the perspective of the entire regional development. The population's need for drinking water, the water demand of ecological systems, and other sectors of the economy should also be taken into account.

Conclusion

The problem of water scarcity in the Khorezm region is likely to become even more pressing in the future under climate change. Rising temperatures, increased evaporation, and a high dependence of agriculture on irrigation will increase pressure on existing water resources.

The location of Khorezm region in the lower reaches of the Amu Darya River requires a special approach to the use of water resources. Water scarcity can affect agricultural productivity, the condition of land reclamation, production costs, and the ecological stability of the region.

To reduce the problem, it is necessary to widely introduce water-saving technologies, modernize irrigation networks, improve collector-drainage systems, optimize the composition of water-intensive crops, and use climate-resistant varieties.

It is also advisable to regularly monitor the condition of water and agricultural land using GIS and remote sensing technologies. Such an approach will help to effectively use water resources, ensure the sustainability of agricultural production, and reduce the negative effects of climate change.

References

1. IPCC. Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Cambridge University Press, 2022.
2. IPCC. Climate Change 2023: Synthesis Report. Geneva, 2023.
3. FAO. Climate Change and Food Security: Risks and Responses. Rome, 2016.
4. FAO. Crop Evapotranspiration: Guidelines for Computing Crop Water Requirements. FAO Irrigation and Drainage Paper 56. Rome, 1998.
5. Materials of the Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of the Republic of Uzbekistan.
6. Data from the Ministry of Water Resources of the Republic of Uzbekistan.

УДК 616.314-77

ЦИФРОВЫЕ ПОЛНЫЕ СЪЁМНЫЕ ПРОТЕЗЫ: КЛИНИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ CAD/CAM-ТЕХНОЛОГИЙ И ОГРАНИЧЕНИЯ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ

Хабибуллаева Диана Кудратуллаевна

Исмаилова Замира Баходировна

Саидова Диёрахон Шавкатовна

dianash.ds63@gmail.com
zamira2205577@gmail.com
diyoraiskandariy@gmail.com

Аннотация. Цифровизация съёмного протезирования меняет традиционный алгоритм лечения пациентов с полной адентией. CAD/CAM-подход позволяет переводить регистрацию клинических данных, проектирование базиса и постановку искусственных зубов в цифровую среду, а окончательную конструкцию изготавливать методом фрезерования либо аддитивной печати. Цель настоящей работы — на основании современных систематических обзоров оценить клинические преимущества и ограничения цифровых полных съёмных протезов. Анализ показывает, что цифровые конструкции в целом обеспечивают сопоставимые с традиционными протезами показатели удовлетворённости пациентов и клинической эффективности, при этом фрезерованные базисы демонстрируют стабильную адаптацию и возможность стандартизации производственного процесса. Наиболее уязвимыми звеньями остаются регистрация функциональных границ протезного ложа, передача межчелюстных отношений и качество исходного цифрового сканирования при выраженной атрофии. Сделан вывод о целесообразности дифференцированного выбора цифрового, традиционного или комбинированного протокола в зависимости от клинической ситуации.

Ключевые слова: ортопедическая стоматология, полная адентия, полный съёмный протез, CAD/CAM, цифровое протезирование, фрезерование, 3D-печать.

Актуальность

Полная потеря зубов остаётся значимой клинической проблемой, поскольку влияет не только на жевательную эффективность, но и на речь, эстетику, социальную адаптацию

и качество жизни пациента. Традиционное изготовление полного съёмного протеза требует нескольких клинических и лабораторных этапов: первичных и функциональных оттисков, определения центрального соотношения челюстей, постановки искусственных зубов, полимеризации базиса и последующей коррекции. Каждый дополнительный этап потенциально создаёт источник размерной или оператор-зависимой ошибки.

Цифровой рабочий процесс направлен на сокращение числа промежуточных операций и сохранение клинической информации в электронном виде. В зависимости от системы данные могут быть получены путём прямого интраорального сканирования, сканирования традиционных оттисков или гипсовых моделей. После виртуального проектирования протез изготавливается методом субтрактивного фрезерования промышленно полимеризованного диска либо аддитивной 3D-печати.

При этом тезис о безусловном превосходстве цифрового метода некорректен. При полной адентии слизистая оболочка подвижна, отсутствуют стабильные зубные ориентиры, а функциональная форма переходной складки должна регистрироваться с учётом движения мягких тканей. Поэтому цифровой протокол следует оценивать не по степени технологичности, а по способности воспроизводимо обеспечить ретенцию, стабилизацию, окклюзию и комфорт пациента.

Цель исследования

Оценить клиническую эффективность, основные преимущества и ограничения CAD/CAM-технологий при изготовлении полных съёмных зубных протезов на основании современных данных доказательной стоматологии.

Материалы и методы

Работа выполнена как аналитический обзор научных публикаций 2024–2026 гг., представленных в рецензируемых стоматологических изданиях. Приоритет отдавался систематическим обзорам, метаанализам и клиническим исследованиям, в которых цифровые полные съёмные протезы сравнивались с традиционными конструкциями по ретенции, адаптации базиса, удовлетворённости пациентов, числу коррекций, экономическим показателям и технологическим осложнениям. Отдельно анализировались различия между фрезерованными и 3D-печатными конструкциями.

Результаты и обсуждение

Систематический обзор и метаанализ Avelino и соавт. включил 16 исследований. Авторы показали, что цифровые полные съёмные протезы в целом имеют сходные или лучшие показатели клинической эффективности по сравнению с традиционными конструкциями. Для удовлетворённости пациентов статистически значимых различий между цифровыми и традиционными методами не было выявлено. Вместе с тем в вопросе ретенции необходимо различать способ производства: традиционные протезы

в объединённом анализе имели преимущество над напечатанными, тогда как между традиционными и фрезерованными конструкциями значимого различия по ретенции не отмечалось.

Эти данные важны для практики: термин «цифровой протез» объединяет технологически разные конструкции. Фрезерованный базис формируется из промышленно полимеризованной заготовки и не проходит классический этап полимеризации в кювете, что уменьшает влияние усадки. Для 3D-печати результат сильнее зависит от ориентации объекта, толщины слоя, фотополимера, режима постполимеризации и качества финишной обработки. Следовательно, клиническая оценка должна учитывать конкретную технологию производства, а не только факт применения CAD/CAM.

Метаанализ Jafarpour и соавт. показал отсутствие устойчивого превосходства цифровых протезов по субъективной удовлетворённости пациента, однако отметил преимущества отдельных CAD/CAM-протоколов в отношении числа коррекционных визитов и затрат. Это означает, что реальная ценность цифрового протезирования может проявляться прежде всего в воспроизводимости, архивировании дизайна и организационной эффективности, а не в обязательном улучшении каждого клинического показателя.

Систематический обзор Liu, Zhao и Xu, опубликованный в 2025 г., подчёркивает, что основными нерешёнными вопросами остаются точная регистрация функциональных границ, получение достоверного цифрового оттиска беззубой челюсти и перенос челюстных соотношений. В сложных клинических случаях комбинированный протокол, при котором функциональный оттиск получают традиционно, а дальнейшее проектирование и изготовление выполняют цифровым способом, может быть рациональнее полностью цифрового сценария.

Критерий	**Традиционный протокол**	**CAD/CAM-протокол**
Хранение данных	Физические модели и оттиски	Цифровой архив, возможное повторное изготовление
Количество лабораторных операций	Высокое	Сокращается при интегрированном процессе

Критерий	Традиционный протокол	CAD/CAM-протокол
Ретенция	Предсказуема при качественном функциональном оттиске	Сопоставима для фрезерованных протезов; зависит от метода получения данных
Коррекция/ремейк	Требуется повторение ряда этапов	Дизайн можно использовать повторно при сохранении клинической ситуации
Критическая зона	Полимеризационная усадка, человеческий фактор	Сканирование мягких тканей, межчелюстные отношения, программный протокол

Таблица 1. Сравнение традиционного и цифрового рабочего процесса при полном съёмном протезировании.

Практически значимым преимуществом цифрового подхода является возможность сохранения дизайна протеза. При утрате или переломе конструкции цифровой архив потенциально позволяет быстрее воспроизвести протез без полного повторения диагностико-лабораторного цикла, если состояние протезного ложа и межчелюстные отношения существенно не изменились. Однако эта возможность не должна подменять клиническую переоценку тканей протезного ложа, поскольку их состояние со временем меняется.

Таким образом, наиболее сильный сценарий использования CAD/CAM при полной адентии — не механическая замена каждого традиционного этапа цифровым, а выбор тех этапов, где цифровизация реально повышает воспроизводимость и снижает число технологических ошибок. Для пациентов с выраженной атрофией, подвижной слизистой оболочкой или сложной нейромышечной адаптацией полностью цифровая регистрация может быть недостаточной и должна дополняться функциональными клиническими методами.

Выводы

1. CAD/CAM-технологии являются клинически обоснованным инструментом современной ортопедической стоматологии при лечении полной адентии.
2. По данным современных систематических обзоров, удовлетворённость пациентов цифровыми и традиционными полными протезами в большинстве сравнений существенно не различается; фрезерованные конструкции демонстрируют более

предсказуемую ретенцию, чем часть 3D-печатных протезов.

3. Ключевыми преимуществами цифрового процесса являются стандартизация, цифровое архивирование, возможность воспроизводства конструкции и сокращение ряда лабораторных операций.

4. Основными ограничениями остаются точность регистрации подвижных мягких тканей, функциональных границ и межчелюстных отношений при полной адентии.

5. При сложной анатомии протезного ложа оптимальным может быть комбинированный протокол: традиционная функциональная регистрация с последующим цифровым проектированием и CAD/CAM-изготовлением.

Практические рекомендации

Перед выбором полностью цифрового протокола необходимо оценивать степень атрофии альвеолярных отростков, подвижность слизистой оболочки, возможность стабильной регистрации центрального соотношения и качество цифрового оттиска. Метод производства — фрезерование или 3D-печать — должен рассматриваться как отдельный клинически значимый фактор.

Литература

1. Avelino M.E.L., Costa R.T.F., Vila-Nova T.E.L. et al. Clinical performance and patient-related outcome measures of digitally fabricated complete dentures: A systematic review and meta-analysis. Journal of Prosthetic Dentistry. 2024;132(4):748.e1–748.e10. doi:10.1016/j.prosdent.2024.02.003.

2. Jafarpour D., Haricharan P.B., de Souza R.F. CAD/CAM versus traditional complete dentures: A systematic review and meta-analysis of patient- and clinician-reported outcomes and costs. Journal of Oral Rehabilitation. 2024;51(9):1911–1924. doi:10.1111/joor.13738.

3. Liu R., Zhao L., Xu L. Research status, technical challenges, and clinical application of digitally fabricated complete dentures: A systematic review. Journal of Prosthetic Dentistry. 2025;134(4):1107.e1–1107.e12. doi:10.1016/j.prosdent.2025.06.008.

4. Grande F., Pavone L., Molinelli F. et al. CAD-CAM complete digital dentures: An improved clinical and laboratory workflow. Journal of Prosthetic Dentistry. 2025;133(6):1430–1435. doi:10.1016/j.prosdent.2024.11.016.

5. Menon R.K., Yew H.X., Wei B.C.T. et al. CAD-CAM vs. conventional denture bases: a systematic review with network meta-analysis of in vitro studies comparing strength, hardness, toughness, and elastic properties. Frontiers in Dental Medicine. 2025;6:1638794. doi:10.3389/fdmed.2025.1638794.

6. Singh R., Mistry G., Choudhary M. et al. An update on CAD-CAM usage for removable partial denture fabrication: A systematic review. Bioinformation. 2024;20(12):1794–1799. doi:10.6026/9732063002001794.

УДК 616.314-77:616.314-089.843

[Ф.И.О. автора]
[наименование организации, город]

ОККЛЮЗИОННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И ПРОФИЛАКТИКА МЕХАНИЧЕСКИХ ОСЛОЖНЕНИЙ ПРИ ОРТОПЕДИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЯХ С ОПОРОЙ НА ДЕНТАЛЬНЫЕ ИМПЛАНТАТЫ

Хабибуллаева Диана Кудратуллаевна

Исмаилова Замира Баходировна

Саидова Диёрахон Шавкатовна

dianash.ds63@gmail.com
zamira2205577@gmail.com
diyoraiskandariy@gmail.com

Аннотация. Долговечность имплантат-опорной ортопедической конструкции определяется не только остеоинтеграцией, но и качеством окклюзионной схемы, материалом протеза, геометрией каркаса и регулярностью диспансерного контроля. В отличие от естественного зуба, имплантат не имеет периодонтальной связки и характеризуется иной тактильной чувствительностью и податливостью. Это делает контроль окклюзионной нагрузки принципиальным этапом ортопедического лечения. Цель работы — систематизировать современные данные об изменении окклюзионных контактов после фиксации имплантат-опорных конструкций и определить основные меры профилактики технических осложнений. Анализ литературы показывает, что окклюзионная нагрузка на одиночные имплантат-опорные коронки изменяется в течение первого года, поэтому исходно созданная схема не является статичной. Для полнодуговых конструкций долгосрочные осложнения связаны прежде всего с винтовыми соединениями, облицовкой и материалом протеза. Профилактика должна включать биомеханически обоснованный дизайн, пассивную посадку, рациональное распределение контактов и плановый окклюзионный контроль.

Ключевые слова: ортопедическая стоматология, дентальный имплантат, окклюзия, имплантат-опорный протез, механические осложнения, винтовая фиксация, цирконий.

Актуальность

Имплантат-опорные конструкции демонстрируют высокую выживаемость, однако клинический успех не равен отсутствию осложнений. Даже при сохранении имплантата пациент может сталкиваться с ослаблением винта, сколом облицовочного материала, переломом компонентов, нарушением окклюзионных контактов и необходимостью повторных коррекций. Эти события увеличивают стоимость лечения и снижают удовлетворённость пациента.

Биомеханика имплантата принципиально отличается от биомеханики естественного зуба. Периодонтальная связка естественного зуба обеспечивает физиологическую подвижность и амортизацию, тогда как остеоинтегрированный имплантат передаёт нагрузку непосредственно на окружающую кость. Поэтому чрезмерные или нерационально направленные окклюзионные усилия могут повышать напряжение в винтах, абатментах, каркасе и облицовочном материале. При этом понятие «правильная окклюзия» не должно сводиться к однократной коррекции в день фиксации протеза: клинические контакты изменяются по мере адаптации зубочелюстной системы.

Цель исследования

Обобщить современные данные об окклюзионной динамике имплантат-опорных ортопедических конструкций и определить практические подходы к профилактике механических и технических осложнений.

Материалы и методы

Проведён аналитический обзор систематических обзоров, метаанализов и клинических исследований 2024–2026 гг. Оценивались изменения относительной окклюзионной силы после нагрузки одиночных имплантат-опорных коронок, выживаемость полнодуговых конструкций, частота механических осложнений, влияние материала протеза, количества имплантатов и распределения опор. Особое внимание уделено исследованиям с длительным наблюдением и объединённым анализом данных.

Результаты и обсуждение

Систематический обзор и метаанализ Mao и соавт. включил четыре контролируемых клинических исследования и 133 одиночные имплантат-опорные коронки в боковых отделах. В момент протезирования применялся распространённый окклюзионный подход: отсутствие контакта при лёгком смыкании и лёгкий контакт при сильном смыкании в положении максимальной интеркуспидации. Однако относительная окклюзионная сила на имплантат-опорной коронке достоверно изменялась в процессе наблюдения. Через полгода различие по относительной окклюзионной силе между имплантат-опорной коронкой и контрольным

естественным зубом уже не было статистически значимым. Авторы сделали практический вывод о необходимости мониторинга и коррекции окклюзии в течение первого года после нагрузки.

Следовательно, исходная «защитная» схема контактов не остаётся неизменной. Причинами могут быть адаптация нейромышечной системы, микроперемещения естественных зубов-антагонистов, износ материалов и изменение функциональной активности пациента. Это обосновывает включение окклюзионной проверки в плановые контрольные визиты, а не только в этап фиксации конструкции.

Для полнодуговых конструкций проблема расширяется: нагрузка распределяется на несколько имплантатов, а риск технических осложнений зависит от протяжённости каркаса, консольных участков, материала, типа фиксации и пассивности посадки. Umbrella-review Tomar и соавт. 2026 г., объединивший семь систематических обзоров с наблюдением не менее пяти лет, показал высокую долгосрочную выживаемость имплантатов и протезов, но подтвердил наличие технических осложнений. Среди описанных проблем были ослабление винтов, сколы облицовки и переломы каркаса; облицованный цирконий имел более высокий риск сколов, чем монолитный цирконий.

Систематический обзор Sharaf и соавт. сравнил полные несъёмные протезы верхней челюсти, опирающиеся на четыре и шесть имплантатов. Существенных различий в выживаемости имплантатов и протезов, а также в общей частоте технических и биологических осложнений между группами не обнаружено, однако потеря маргинальной кости была выше в группе с четырьмя имплантатами. Авторы также отметили значение переднезаднего распределения имплантатов и CAD/CAM-фрезерованных каркасов. Эти данные показывают, что число имплантатов само по себе не определяет исход; критичны геометрия опор и дизайн протеза.

Метаанализ Shao и соавт. 2026 г., включивший 55 исследований по концепциям All-on-4 и All-on-6, также показал высокую выживаемость обеих схем и близкую частоту осложнений. Высокая неоднородность включённых исследований не позволяет считать одну схему универсально превосходящей другую. Следовательно, выбор количества опор должен основываться на объёме и качестве кости, межчелюстном пространстве, длине предполагаемой консоли, распределении имплантатов и индивидуальном риске пациента.

Фактор риска	Возможное осложнение	Профилактический подход
Неравномерные или преждевременные контакты	Перегрузка компонентов, ослабление винта, скол материала	Контроль в МИП и экскурсиях; повторная проверка после адаптации

Фактор риска	Возможное осложнение	Профилактический подход
Длинная консоль	Рост изгибающего момента	Сокращение консольного участка, оптимизация распределения имплантатов
Непассивная посадка каркаса	Напряжение винтов и компонентов	Верификация посадки до окончательной фиксации
Облицованный хрупкий материал	Скол облицовки	Рациональная толщина, дизайн опоры; выбор монолитного материала при показаниях
Бруксизм/парафункция	Повышенная циклическая нагрузка	Выявление риска, индивидуальный контроль, защитная каппа по клиническим показаниям
Отсутствие наблюдения	Позднее выявление расшатывания или окклюзионных изменений	Плановые контрольные визиты и технический осмотр конструкции

Таблица 1. Основные механические факторы риска и направления профилактики осложнений.

Материал ортопедической конструкции также следует рассматривать как часть биомеханического решения. Монолитные материалы исключают границу между каркасом и облицовкой и тем самым уменьшают один из механизмов скола. Однако высокая жёсткость материала не отменяет необходимости корректной окклюзии и достаточного пространства для конструкции. При выборе материала необходимо учитывать антагонисты, высоту коронки, межокклюзионное пространство, парафункциональную активность и возможность ремонта.

Для одиночных коронок практический протокол должен включать проверку не только максимальной интеркуспидации, но и боковых/передних движений, особенно в боковых отделах. Для полнодуговых конструкций необходимо оценивать симметрию контактов, консольные зоны, пассивность посадки и состояние винтовых соединений.

Цифровые системы анализа окклюзии могут дополнять артикуляционную бумагу количественной информацией, но не заменяют клиническую интерпретацию.

Выводы

1. Окклюзия имплантат-опорной конструкции является динамической системой: относительная окклюзионная нагрузка способна изменяться уже в течение первого года после фиксации.

2. Однократная окклюзионная коррекция при сдаче протеза недостаточна; необходимо планировать повторный контроль в период функциональной адаптации.

3. Для полнодуговых имплантат-опорных протезов высокая выживаемость сочетается с сохраняющимся риском технических осложнений, особенно ослабления винтов и сколов облицовочного материала.

4. Число имплантатов (четыре или шесть) не является единственным фактором прогноза. Значение имеют переднезаднее распределение опор, длина консоли, материал и пассивность каркаса.

5. Профилактика осложнений должна быть комплексной: биомеханически обоснованный дизайн, точная посадка конструкции, рациональное распределение окклюзионных контактов, выбор материала и регулярное диспансерное наблюдение.

Практические рекомендации

Контроль имплантат-опорной конструкции следует проводить не только по жалобам пациента. На плановых визитах целесообразно оценивать окклюзионные контакты, состояние винтовых соединений, наличие сколов или трещин, состояние периимплантатных тканей и изменения функции. При полнодуговом протезировании необходимо избегать неоправданно длинных консольных участков и подтверждать пассивность посадки каркаса до окончательной фиксации.

Литература

1. Mao Z., Bleiel H., Beuer F., Böse M.W.H., Soetebeer M. Occlusal changes on implant-supported single crowns with one year follow-up after loading: A systematic review and meta-analysis. Journal of Dentistry. 2024;146:105000. doi:10.1016/j.jdent.2024.105000.

2. Sharaf M.A., Wang S., Mashrah M.A. et al. Outcomes that may affect implant and prosthesis survival and complications in maxillary fixed prosthesis supported by four or six implants: A systematic review and meta-analysis. Heliyon. 2024;10(3):e24365. doi:10.1016/j.heliyon.2024.e24365.

3. Tomar S., Agnihotri N., Vhanmane G. Prosthetic complications of implant-supported complete arch prostheses: An umbrella review of systematic reviews. Journal of Prosthetic Dentistry. 2026;136(1):52–59. doi:10.1016/j.prosdent.2026.03.013.

4. Shao W-H., Chen R., Wang S. et al. All-on-4 and All-on-6 implant-supported fixed prostheses for the edentulous jaw: a systematic review and meta-analysis. International

Journal of Oral and Maxillofacial Surgery. 2026;55(9):1098–1112. doi:10.1016/j.ijom.2026.04.002.
5. Lemos C.A.A., Verri F.R., Gomes J.M.L. et al. Survival and prosthetic complications of monolithic ceramic implant-supported single crowns and fixed partial dentures: A systematic review with meta-analysis. Journal of Prosthetic Dentistry. 2024;132(6):1237–1249. doi:10.1016/j.prosdent.2022.11.013.
6. Comparison of Implant Survival Rates and Biologic and Mechanical Complications with Implant-Supported Fixed Complete Dental Prostheses Using Four and Six Implants. International Journal of Oral & Maxillofacial Implants. 2023. PMID: 37552199.

ISAJON SULTONNİNG “BOQİY DARBADAR” ROMANİDA İNSON VA BORLİQ

Ergasheva B.B
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat Universiteti qoshidagi O’rta Osiyo xalqlari tillari va madaniyati Instituti
Magistr

Annotatsiya.
Ushbu maqolada Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romanida insonning o‘zligini izlashi, hayot mazmunini anglashga intilishi hamda ma’naviy manzilini yo‘qotishi masalalari tahlil qilinadi. Romandagi “darbadarlik” tushunchasi oddiy makonsizlik yoki bir joydan ikkinchi joyga ko‘chib yurish holati sifatida emas, balki insonning o‘z mohiyati, e’tiqodi va hayotiy maqsadidan uzoqlashuvi sifatida talqin etiladi. Asardagi etikdo‘z obrazi orqali butun bashariyatning taqdiri umumlashtiriladi. Uning boqiylikka mahkum etilishi inson uchun abadiy hayotning ne’mat emas, balki ma’nosiz hayot sharoitida og‘ir sinovga aylanishini ko‘rsatadi.
Kalit so‘zlar: Isajon Sulton, “Boqiy darbadar”, darbadarlik, manzil, inson, bashariyat, etikdo‘z, ramz, ruhiy iztirob, e’tiqod, ma’naviy tanazzul, mavjudlik.

Аннотация.

В данной статье анализируются проблемы поиска человеком собственной идентичности, стремления к осмыслению смысла жизни и утраты духовного пути в романе Исаjона Султона «Вечный скиталец» («Boqiy darbadar»). Понятие «скитальчества», представленное в романе, интерпретируется не как обычное отсутствие постоянного места или физическое перемещение человека из одного пространства в другое, а как его отчуждение от собственной сущности, веры и жизненной цели. Посредством образа сапожника в произведении обобщается судьба всего человечества. Его обречённость на бессмертие показывает, что вечная жизнь для человека может оказаться не благом, а тяжёлым испытанием в условиях существования, лишённого смысла.
Ключевые слова: Исаjон Султон, «Вечный скиталец» («Boqiy darbadar»), скитальчество, путь, человек, человечество, сапожник, символ, духовные страдания, вера, духовный упадок, бытие.

Abstract.

This article analyzes the issues of the individual’s search for identity, the pursuit of the meaning of life, and the loss of a spiritual destination in Isajon Sulton’s novel Boqiy Darbadar

(The Eternal Wanderer). The concept of “wandering” in the novel is interpreted not simply as the absence of a permanent place or physical movement from one location to another, but rather as the individual’s alienation from their own essence, faith, and purpose in life. Through the image of the shoemaker, the fate of all humanity is symbolically generalized. His condemnation to immortality demonstrates that eternal life may become not a blessing for human beings, but a profound ordeal under conditions of existence devoid of meaning.
Keywords: Isajon Sulton, Boqiy Darbadar (The Eternal Wanderer), wandering, destination, human being, humanity, shoemaker, symbol, spiritual anguish, faith, spiritual decline, existence.

Kirish

Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romani zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi falsafiy mazmuni va o‘ziga xos kompozitsion qurilishi bilan ajralib turadigan asarlardan biridir. Roman ilk bor 2010-yilda nashr etilgan bo‘lib, unda insonning “Yashashdan maqsad nima?”, “Men kimman?” kabi fundamental savollari markazga chiqariladi.

Asarning nomidayoq uning asosiy falsafiy mazmuniga ishora mavjud. “Darbadar”- ma’lum bir manzilga ega bo‘lmagan, yo‘lini yo‘qotgan inson. “Boqiy” so‘zi esa bu holatning vaqtinchalik emasligini bildiradi. Shunday qilib, “boqiy darbadar” tushunchasi oddiy sayohatchi obrazidan ko‘ra kengroq ma’noga ega bo‘lib, o‘z hayotining maqsadi va mohiyatini topa olmayotgan insoniyatning umumlashma timsoliga aylanadi.Roman mohiyatini anglashda “darbadarlik” tushunchasiga alohida e’tibor berish lozim. Asardagi darbadarlikni faqat jismoniy harakat bilan izohlash yetarli emas. Inson bir joyda yashab turib ham ma’nan darbadar bo‘lishi mumkin.

Aynan shu jihat roman falsafasining markazida turadi. Insonning haqiqiy manzili faqat borib yetiladigan geografik makon emas. U o‘zligini anglash, ma’naviy tayanchini topish va hayotining mazmunini tushunish orqali manzilga ega bo‘ladi.Demak, roman o‘quvchini “inson qayerga ketmoqda?” degan savoldan ko‘ra “inson aslida qayerga yetib borishi kerak?” degan savol ustida o‘ylashga majbur qiladi.

Romanning eng muhim ramziy obrazlaridan biri - etikdo‘z. Uning taqdiri oddiy bir insonning shaxsiy qismati sifatida emas, balki butun bashariyatning ma’naviy holatini ifodalovchi timsol sifatida talqin qilinadi.Etikdo‘zning la’natga uchrab, boqiy hayotga mahkum etilishi juda chuqur ramziy ma’noga ega. Odatda inson abadiy yashashni orzu qiladi. Ammo roman bu tushunchaga teskari savol qo‘yadi: agar inson hayotining mazmuni bo‘lmasa, boqiy umr nimaga kerak?

Shu nuqtadan qaraganda, boqiylik mukofot emas, sinovga aylanadi. Chunki vaqtning cheksizligi hayotning mazmunini avtomatik tarzda yaratmaydi. Aksincha, ma’nosiz hayotning uzayishi inson iztirobini yanada kuchaytirishi mumkin.Asardagi qahramonlar turli makon va zamonlarda harakat qilsa-da, ularning ichki izlanishlarini birlashtirib turuvchi jihat

mavjud. Bu - insonning o‘zligini anglashga bo‘lgan ehtiyojidir.
Roman syujeti “Men kimman?”, “Otim nima?” kabi savollar atrofida shakllanadi. Bu savollar oddiy shaxsiy qiziqish emas. Ular insonning mavjudligi, kelib chiqishi, maqsadi va taqdiri bilan bog‘liq falsafiy savollardir.
O‘zligini anglamagan inson uchun dunyo ham begona makonga aylanadi. U qancha yo‘l bosmasin, qancha manzilga yetmasin, ichki manzilini topa olmaydi. Shu sababli romandagi sayohat tashqi harakatdan ko‘ra ko‘proq ichki izlanish sifatida namoyon bo‘ladi.

“Boqiy darbadar”ning kompozitsion qurilishi ham uning mazmuniga xizmat qiladi. Asarda voqealar an’anaviy tarzda bir tekis davom etmaydi. Turli zamon va makonlarda sodir bo‘ladigan hodisalar, reallik va xayolot chegarasidagi tasvirlar bir-biri bilan tutashib boradi. Bu usulning o‘zi ham “darbadarlik” tushunchasining badiiy ifodasidir. Voqealar bir makonda “turar” ekan, o‘quvchi ham bir vaqt va makonda ushlab turilmaydi. U goh tarixga, goh xayolotga, goh real hayotga olib kiriladi.Natijada romanning makoni geografik makondan ko‘ra inson tafakkurining makoniga aylanadi.
Roman falsafasining eng chuqur qatlamlaridan biri insonning Yaratgandan uzoqlashishi bilan bog‘liq. Asardagi insoniyat tanazzulining asosiy sabablaridan biri sifatida azaliy qadriyatlarga bepisand munosabat va ma’naviy tayanchning susayishi ko‘rsatiladi. Bu g‘oya romanda didaktik tarzda emas, balki inson taqdiri orqali ochiladi. Inson o‘zini olamning markazi deb bilib, ma’naviy chegaralarni unutgan sari asl manzilidan uzoqlashadi.Shuning uchun romandagi “darbadar” faqat yo‘lini yo‘qotgan odam emas. U ma’naviy kompasini yo‘qotgan insondir.

“Boqiy darbadar”da inson va olam munosabati ham muhim o‘rin egallaydi. Inson tabiat va mavjudlikdan alohida mavjud bo‘la olmaydi. U o‘zini olamdan ustun qo‘ygan sari ichki muvozanatini yo‘qota boshlaydi.Insoniyatning saodat manziliga yetishi va olam bilan odam o‘rtasidagi muvozanatni saqlashi zarurligi asarning falsafiy yo‘nalishini belgilaydi.Shu ma’noda romandagi darbadarlik ikki tomonlama namoyon bo‘ladi: inson tashqi dunyoda yo‘l izlaydi, aslida esa ichki muvozanatini tiklash yo‘lini izlaydi.
Asardagi qahramonlarning ichki kechinmalari roman falsafasini chuqurlashtiradi. Qahramonlar taqdiridagi o‘zgarishlar, konfliktlar, o‘zligini anglash va ruhiy yuksalish jarayonlari bir-birini to‘ldirib boradi.Darbadarlikning eng yuqori nuqtasi - insonning o‘z yo‘lidan adashganini anglashidir. Chunki inson o‘zining adashganini anglamasa, manzil izlashga ham ehtiyoj sezmaydi. Anglash esa qaytishning boshlanishidir.

Xulosa

Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romani insoniyatning ma’naviy izlanishlari, hayot mazmunini anglash va haqiqiy manzilni topish muammolarini yorituvchi falsafiy asardir.Romandagi “darbadarlik” tushunchasi insonning bir makondan ikkinchi makonga ko‘chib yurishini emas, avvalo ma’naviy manzilini yo‘qotishini anglatadi. Etikdo‘z obrazi esa ana shu holatning umumlashgan timsoli sifatida namoyon bo‘ladi.Asar o‘quvchini “Men

kimman?”, “Qayerdan keldim?”, “Qayerga ketyapman?”, “Hayotimning ma’nosi nima?” kabi abadiy savollar bilan yuzlashtiradi. Romanning falsafiy kuchi ham shundaki, u tayyor javobdan ko‘ra insonni o‘ylashga majbur qiladi.Shunday qilib, “Boqiy darbadar”ni “yo‘qotish – izlash-anglash - manzilga qaytish” falsafiy modeli asosida talqin qilish mumkin. Asarning bosh g‘oyasi inson o‘zligini, ma’naviy tayanchini va Yaratgan bilan munosabatini tiklagandagina haqiqiy manziliga yetishi mumkinligi haqidagi fikrga borib taqaladi. Roman voqealarining turli zamon va makonlarda kechishi ham insoniyat taqdirining umumiyligini ko‘rsatadi. Muallif insonning Yaratgandan, o‘z mohiyatidan va ma’naviy qadriyatlaridan uzoqlashishi uni ichki bo‘shliq va ma’nosizlikka olib kelishini ta’kidlaydi. Shu jihatdan “Boqiy darbadar” faqat bir qahramon taqdiri haqidagi asar emas, balki insoniyatning ma’naviy izlanishlari, yo‘qotishlari va o‘zligini anglash jarayoni haqidagi falsafiy roman sifatida namoyon bo‘ladi.

Asarning asosiy g‘oyalaridan biri shundaki, insonning haqiqiy manzili muayyan geografik makon bilan emas, balki uning ruhiy va ma’naviy holati bilan belgilanadi. O‘zligini anglagan, hayotining mazmunini tushungan va Yaratgan bilan bog‘liqligini his qilgan insongina haqiqiy manzilini topa oladi. Demak, romandagi darbadarlik holati inson uchun faqat fojiaviy kechinma emas, balki anglash va ma’naviy uyg‘onish sari olib boruvchi jarayon hamdir. Shu sababli asar “yo‘qotish - izlash - anglash - manzilni topish” kabi izchil ma’naviy yo‘lni ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sulton Isajon. Boqiy darbadar. Toshkent: Tilsim, 2023.
2. Quronov D. O‘ylashga undovchi asar.
3. Babayeva S. Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romanida badiiy tafakkur masalasi.
4. Nafasova Y. Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romanida ko‘pqatlamlilik. 2025.
5. Hozirgi zamonaviy o‘zbek nasrida “darbadarlik qiyofasi” Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” asari talqinida.

Hozirgi o’zbek adabiyotida apokaliptik olam modeli: Isajon Sultonning “Genetik” romani misolida

Ergasheva B.B
Sh.Rashidov nomidagi
Samarqand davlat Universiteti qoshidagi
O’rta Osiyo xalqlari tillari va madaniyati Instituti

Magistr

Annotatsiya

Ushbu maqolada Isajon Sultonning “Genetik” romanida tasvirlangan olamning apokaliptik modeli tahlil qilinadi. Asarda apokalipsis faqat borliqning jismoniy yakuni yoki insoniyatning butunlay yo‘q bo‘lib ketishi sifatida emas, balki tabiatdagi keskin o‘zgarishlar, urushlar, xalqlarning ko‘chishi, insonning o‘z mohiyatidan uzoqlashuvi hamda ilm-fan imkoniyatlaridan noto‘g‘ri foydalanish xavfi bilan bog‘liq murakkab hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, romandagi apokaliptik kayfiyat umidsizlik bilan yakunlanmaydi. Yozuvchi zulmat va tanazzul qarshisiga ilm, xotira, o‘zlikni anglash va ruhiy uyg‘onish g‘oyalarini qo‘yadi. Roman xotimasidagi tong obrazi ana shu yangilanish va qayta tiklanish ramziga aylanadi.

Kalit so‘zlar: apokalipsis, apokaliptik olam modeli, “Genetik”, Isajon Sulton, olam va odam, to‘fon, urush, migratsiya, genetika, ilm-fan, milliy o‘zlik, yangilanish.

Аннотация

В данной статье анализируется апокалиптическая модель мира, представленная в романе Исажона Султона «Генетик». В произведении апокалипсис интерпретируется не только как физический конец бытия или полное исчезновение человечества, но и как сложное явление, связанное с масштабными изменениями в природе, войнами, миграцией народов, отчуждением человека от собственной сущности, а также угрозой неправильного и разрушительного использования достижений науки и техники. Вместе с тем апокалиптическая атмосфера романа не приводит к состоянию безысходности. Писатель противопоставляет тьме и духовному упадку идеи науки, исторической и культурной памяти, осознания собственной идентичности и духовного пробуждения. Образ рассвета в финале романа становится символом обновления, возрождения и восстановления нарушенного гармонического порядка мира.

Ключевые слова: апокалипсис, апокалиптическая модель мира, «Генетик», Исажон Султон, мир и человек, потоп, война, миграция, генетика, наука и техника,

национальная идентичность, обновление.

Abstract

This article analyzes the apocalyptic model of the world depicted in Isajon Sulton’s novel Genetic. In the work, the apocalypse is presented not merely as the physical end of existence or the complete extinction of humanity, but as a complex phenomenon associated with profound transformations in nature, wars, mass migration, humanity’s alienation from its own essence, and the risks arising from the misuse of scientific and technological achievements. At the same time, the apocalyptic atmosphere of the novel does not culminate in despair or hopelessness. The writer juxtaposes darkness and decline with the ideas of science, memory, self-awareness, and spiritual awakening. The image of dawn at the conclusion of the novel becomes a symbol of renewal, rebirth, and the restoration of the world’s disrupted harmony.

Keywords: apocalypse, apocalyptic model of the world, Genetic, Isajon Sulton, world and human being, flood, war, migration, genetics, science and technology, national identity, renewal.

Kirish

Isajon Sultonning “Genetik” romani zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi ilmiy-falsafiy yo‘nalishning o‘ziga xos namunalaridan biridir. Asarda insonning biologik tabiati bilan bir qatorda uning tarixiy xotirasi, ajdodlari, milliy o‘zligi va kelajagi haqida ham fikr yuritiladi. Tadqiqotchilar esa romanning ilm-fan, milliy o‘zlik va insonning ma’naviy dunyosi bilan bog‘liq jihatlariga alohida e’tibor qaratgan.

“Genetik” romanini apokaliptik tafakkur nuqtayi nazaridan o‘qish ham qiziqarli aslida. Chunki romanda dunyo doimo osoyishta va barqaror holatda emas. Tabiiy ofatlar, tarixiy larzalar, urushlar, ko‘chishlar, insonning o‘z imkoniyatini noto‘g‘ri anglashidan kelib chiqadigan xatarlar bor. Biroq muhim jihati shundaki, adib apokalipsisni mutloq yakun emas, balki insonni uyg‘otuvchi ogohlantirish sifatida talqin qiladi.

“Genetik” romanida apokaliptik olamning dastlabki belgilari: Romanning boshlanishidayoq tabiat oddiy manzara sifatida emas, o‘zgaruvchan va kuchli kuch sifatida tasvirlanadi. Shamol, bo‘ron, jala, sel, chaqmoq kabi hodisalar tabiatning tirik va ulkan qudratini his qildiradi. Qishloq hayoti sokin ko‘rinsa-da, uning ortida inson nazoratidan tashqaridagi kuchlar mavjud. Romanning tabiat tasvirlari juda keng bo‘lib, shamolning daraxtlarni egishi, yomg‘irning butun makonni o‘zgartirishi kabi holatlar alohida badiiy ahamiyat kasb etadi.

Bu holatlarni apokaliptik modelning birinchi bosqichi sifatida ko‘rish mumkin. Ya’ni olam tashqi tomondan mavjud, ammo uning ichida doimo buzilish va o‘zgarish imkoniyati yashiringan. Tabiat goh hayot manbai, goh esa insonni o‘z kuchi oldida ojiz qoldiruvchi hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

To‘fon obrazi va olamning parchalanishi. Romanda to‘fon motivi alohida ramziy ahamiyatga ega. Qahramonlar xotirasida Nuh alayhissalom bilan bog‘liq to‘fon haqidagi tasavvurlar mavjud. Asarda qadimgi to‘fon tushunchasi keyingi tarixiy voqealar, xalqlarning ko‘chishi va insoniyat boshidan kechirayotgan larzalar bilan tutashtiriladi.

Yozuvchi boshqa hududlarda yuz bergan to‘fon hodisasini ham dunyo miqyosidagi umumiy jarayon bilan bog‘laydi. Xususan, Gaitidagi to‘fon va turli hududlardan aholining ko‘chishga majbur bo‘lishi haqidagi holatlar tilga olinadi. Bu yerda suv faqat tabiiy unsur emas, balki inson hayotidagi beqarorlikning belgisi sifatida ham ko‘rinadi.

Apokaliptik adabiyotda tabiiy ofat ko‘pincha mavjud tartibning buzilishi bilan bog‘lanadi. “Genetik” romanida ham to‘fon shunday ma’noga ega: odam o‘z yashash joyidan ayriladi, makon o‘zgaradi, hayotning odatiy tartibi buziladi. Demak, apokalipsis bu yerda “dunyo tugashi” emas, balki inson uchun odatiy bo‘lgan dunyoning yemirilishidir.

Urush va ko‘chish — ijtimoiy apokalipsis. Roman dunyosidagi xavf faqat tabiat bilan chegaralanmaydi. Urush tufayli odamlarning o‘z uy-joylarini tashlab boshqa joylarga ko‘chishga majbur bo‘lishi ham tilga olinadi.Bu holatni ijtimoiy apokalipsis deb talqin qilish mumkin. Chunki urush insonning nafaqat hayotini, balki uning makonini, xotirasini va kelajakka bo‘lgan ishonchini ham buzadi. Tug‘ilib-o‘sgan joydan ayrilish natijasida inson o‘z hayotining tabiiy davomiyligini yo‘qotadi. Romanda bu holat milliy tarix bilan ham bog‘lanadi. Ajdodlarning ko‘chishi, xalqlarning turli hududlarga tarqalishi va avlodlar almashinuvi insoniyat tarixini bir-biriga ulanib ketgan katta harakat sifatida ko‘rsatadi. Shu sababli apokaliptik hodisa bir davrga xos emas: u tarix davomida turli shakllarda takrorlanib turadi.

“Genetik” romanidagi eng muhim apokaliptik qatlamlardan biri ilm-fan bilan bog‘liq. Asarda genetikani o‘rganish orqali inson o‘z tabiatining sirlarini anglash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Biroq ilmning taraqqiyoti bilan birga boshqa xavf ham yuzaga keladi: inson o‘zini qayta yaratishga, mavjud biologik chegaralarni buzishga intila boshlaydi.

Romanda insonning mukammal emasligi haqidagi qarashlardan kelib chiqib, uni qayta yaratish, keksalik va kasallikni yengish, yangi jonli mavjudotlarni yaratish kabi g‘oyalar ilgari suriladi.Shu nuqtada apokaliptik tahdidning manbai tashqi kuch emas, insonning o‘z nafsi va cheksiz imkoniyatga ega bo‘lish istagi bo‘lib qoladi. Yozuvchi fan taraqqiyotiga qarshi emas; aksincha, ilmni ulug‘laydi. Ammo ilm ma’naviyatdan uzilib qolsa, uning o‘zi xavfga aylanishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Shuning uchun romandagi apokaliptik modelni uch bosqichga ajratish mumkin: tabiatning larzasi — jamiyatning tanazzuli — insonning o‘z imkoniyatlari bilan

yuzma-yuz kelishi.

Jaholat — eng katta ichki halokat. Romanda falokatning ildizi faqat urush yoki tabiiy ofat emas. Jaholat ham insoniyat uchun katta xavf sifatida ko‘rsatiladi. Ilm va ma’rifatdan uzoqlashgan odam o‘zining kimligini, qayerdan kelganini va hayotining mazmunini unutadi. Shu ma’noda roman apokalipsisni tashqi ko‘rinishdan ichki dunyoga ko‘chiradi. Insonning qalbi bo‘shab, milliy va insoniy xotirasi susaysa, tashqi dunyo saqlanib turgan bo‘lsa ham, ma’naviy apokalipsis yuz berishi mumkin. Roman apokaliptik xavflarni tasvirlash bilan cheklanib qolmaydi. Yozuvchining eng muhim badiiy yechimlaridan biri — halokatga qarshi xotira va o‘zlikni anglashni qo‘yishdir.

Asarda xalqning qadimiy kelib chiqishi, ajdodlardan meros bo‘lib kelayotgan imkoniyatlar, urf-odatlar, qo‘shiqlar, maqollar va milliy xotira bir butun tizim sifatida beriladi. “Genetik” romanining xalq genofondidagi qadimiylik va avlodlardan avlodlarga o‘tuvchi salohiyatni ochishga qaratilgani ham ta’kidlangan.

Demak, yozuvchi uchun kelajakni saqlab qolishning eng muhim sharti- o‘tmishni unutmaslik. Xotiradan uzilgan inson o‘zligini yo‘qotadi, o‘zligini yo‘qotgan jamiyat esa ma’naviy tanazzulga yuz tutadi.

Romanning eng muhim jihatlaridan biri shundaki, undagi xavf va tanazzul tasvirlari mutlaq zulmatga olib kelmaydi. Asar xotimasi tong, quyosh va yorug‘lik tasviri bilan yakunlanadi: tun ortidan tong otadi, yer yuzi yorishadi, inson Tangri bilan uchrashadi va baxt tilaydi.

Bu yakun apokaliptik modelning ikkinchi tomonini - qayta tug‘ilish g‘oyasini ochadi. Tun tugab, tong otganidek, jaholat ortidan bilim, befarqlik ortidan anglash, tushkunlik ortidan umid kelishi mumkin.

Shu jihatdan “Genetik”dagi apokalipsis klassik “tugash” modeli emas. U sinov va yangilanish modelidir. Olam larzaga keladi, inson o‘zini qayta anglaydi va nihoyat yangi ruhiy bosqichga ko‘tarilish imkoniyatini qo‘lga kiritadi.

Xulosa

Isajon Sultonning “Genetik” romanida apokaliptik olam modeli bir necha o‘zaro bog‘liq qatlamlarda namoyon bo‘ladi. Tabiiy ofatlar, to‘fon, urush va xalqlarning ko‘chishi tashqi apokalipsis manzaralarini yuzaga keltirsa, jaholat, o‘zlikni unutish va ilmning ma’naviy mezonlardan uzilishi ichki apokalipsisni shakllantiradi. Bu bir tomondan Sobiq tuzumning odamlarga qilgan jabri, bo‘yniga sirtmoq solgani bo‘lsa, boshqa bir tomondan har bir oilaning, ota onaning o‘z farzandlarini o‘stirishda berayotgan tarbiyalariga, muhitga bog‘liqdir. Agar odamlar o‘zini, o‘zligini anglasa, qanchalar buyuk ishlarga qodirligini ich ichidan his qilsa, bir joyda depsinib turmasdan faqat va faqat olg‘a qadam tashlaydi, muvaffaqqiyatlar sari intiladi. Asarda xalqimizning genofondi tekshirilganda genlarning o‘ta qadimiyligi hamda ularda katta kuch,salohiyat yashirin ekani

aniqlangan. Buni xalqqa oddiy, tushunarli tilda yetkazishda yozuvchining ushbu asari juda qo‘l keldi. Yozuvchining ushbu asarni yaratishdan maqsadi xalqni, yoshlarni uyg‘otish, o‘zligini anglashga yordam berish, bunga turtki berish edi. Adibning har bir asarida manzaralar, holatlar, gap-so‘zlar tabiiy bir yo‘sinda, ayniqsa me’yorida quyushqondan chiqolmay tugatiladi.

Biroq yozuvchi dunyoni faqat halokat sari ketayotgan makon sifatida tasvirlamaydi. Aksincha, insonning o‘z tarixini anglashi, ilmga murojaat qilishi, ajdodlar xotirasini asrashi va o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirishi orqali bu tanazzuldan chiqish mumkinligini ko‘rsatadi.

Shu sababli “Genetik” romanidagi apokaliptik olam modelini “halokat — anglash — uyg‘onish — yangilanish” zanjiri asosida tushunish mumkin. Roman xotimasidagi tong va yorug‘lik tasviri esa butun asarning falsafiy yakunini belgilab, insoniyat uchun hali imkoniyat borligini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Sulton Isajon. “Genetik” romani.
2.Ne’matov E. Isajon Sulton asarlarida olam va odam haqidagi qarashlar (“Genetik” asari misolida).
3.Quronov D.H. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: Noshir, 2020.
4.Shamsiddinov B. Isajon Sulton romanlarida inson va davr talqini. 2025.
5.Isajon Sulton. Genetik romani matni. Ziyouz.uz.

PEDAGOGICAL APPROACHES TO INTEGRATING ENVIRONMENTAL EDUCATION INTO BIOLOGY LESSONS

Jumaniyazova Sevara Rahmatjanovna
Biology Teacher, Specialized Boarding School No. 1, Urgench City, Uzbekistan

Abstract: Environmental education has become an important part of modern school education due to the increasing environmental challenges facing society. Biology lessons provide a suitable educational environment for developing students' ecological knowledge, environmental awareness, and responsible attitudes toward nature. This article examines effective pedagogical approaches to integrating environmental education into biology lessons. The study is based on the analysis and generalization of scientific and pedagogical literature concerning environmental education and biology teaching. Particular attention is given to student-centered learning, inquiry-based activities, problem-solving, project work, practical observation, and the use of local environmental issues in the educational process. The findings indicate that the integration of environmental content with practical and interactive teaching methods increases students' interest in biological subjects and contributes to the development of ecological competence and critical thinking. The study concludes that environmental education should be integrated systematically into biology lessons and connected with students' everyday experiences and the environmental conditions of their local communities.

Keywords: environmental education, biology teaching, ecological competence, pedagogical approaches, environmental awareness, active learning, biology lessons.

Introduction

Environmental problems are among the important challenges of contemporary society. Pollution, biodiversity loss, climate change, degradation of natural resources, and improper waste management demonstrate the need to develop environmentally responsible behavior among younger generations. Schools have an important role in this process because environmental knowledge and attitudes can be developed systematically through education. Environmental education should therefore be considered not only as the transmission of information about nature but also as a process of developing students' values, practical skills, critical thinking, and personal responsibility.

Biology is closely connected with environmental education because it examines living organisms, ecosystems, biodiversity, natural resources, and relationships between organisms and their environment. The content of biology lessons provides many opportunities to explain the consequences of human activities and demonstrate the importance of maintaining ecological balance. However, the effectiveness of environmental education depends

considerably on the pedagogical methods used by teachers.

The traditional presentation of ecological information may help students acquire theoretical knowledge, but it does not always encourage them to apply this knowledge to real-life environmental situations. Therefore, modern biology teaching should include active and student-centered methods that allow learners to observe, investigate, discuss, and solve environmental problems. The purpose of this study is to examine pedagogical approaches that can improve the integration of environmental education into biology lessons and contribute to the development of students' ecological competence.

Methods

The study used a qualitative theoretical approach based on the analysis, comparison, and generalization of scientific and pedagogical literature related to environmental education, biology teaching, active learning, and sustainable development education. The analysis focused on teaching approaches that can be applied in biology classrooms to connect ecological concepts with students' practical experiences.

Particular attention was given to student-centered, inquiry-based, problem-based, and project-based learning. These approaches were considered from the perspective of their ability to develop students' ecological knowledge, practical skills, critical thinking, communication, and responsible attitudes toward nature. The study also considered the importance of practical observations and local environmental examples in biology education.

Local environmental issues were viewed as an important pedagogical resource. Problems such as water pollution, waste accumulation, reduction of green areas, biodiversity protection, and responsible use of natural resources can be used as educational situations. Such examples allow students to connect theoretical biological concepts with real situations in their own communities.

Results

The analysis showed that the integration of environmental education into biology lessons is more effective when students are actively involved in the learning process. Student-centered teaching creates opportunities for learners to express their opinions, formulate questions, conduct observations, and make independent conclusions. This approach changes the role of students from passive recipients of information to active participants in the educational process.

Inquiry-based learning is particularly useful for environmental topics. Students can investigate the causes and consequences of environmental problems by collecting information, conducting observations, comparing results, and discussing possible solutions. For example, a biology teacher may introduce the problem of water pollution and ask students to identify possible sources of pollution and explain how polluted water can affect aquatic organisms. Such activities help students apply biological knowledge to real environmental situations.

Project-based learning is another effective approach. Students can work individually or in groups on projects related to biodiversity, recycling, water conservation, environmental cleanliness, or protection of local plants and animals. During project activities, students collect information, organize data, discuss findings, and present their conclusions. As a result, they develop not only ecological knowledge but also communication, cooperation, research, and problem-solving skills.

Practical observations are also important in environmental education. Students can investigate plants and animals in the school environment, observe changes in vegetation, identify different species, or examine the condition of local natural areas. Direct observation makes biological concepts more understandable and provides students with an opportunity to see the relationship between organisms and environmental conditions.

The results also demonstrate the importance of connecting environmental education with local conditions. When students study environmental problems that exist in their own surroundings, they can better understand the practical importance of biology. Local examples can increase students' interest and encourage them to think about their own responsibility for environmental protection.

Discussion

The findings demonstrate that environmental education should not be limited to learning ecological terminology and theoretical concepts. Its effectiveness depends on the ability of students to apply knowledge, analyze environmental situations, and understand the consequences of human activities. Therefore, biology teachers should combine theoretical explanations with practical and interactive activities.

An important pedagogical principle is the connection between education and real life. Students should understand that environmental problems are not only global issues but can also affect their own communities. Discussions about water resources, waste, biodiversity, soil, and green spaces can make biology lessons more relevant and meaningful.

The teacher plays a central role in organizing such activities. In modern environmental education, the teacher acts not only as a source of information but also as a facilitator who guides students' research, discussion, cooperation, and problem-solving. Teachers should create conditions in which students can ask questions, analyze evidence, and propose realistic solutions.

Environmental education should also be continuous and integrated into different biology topics. For example, when studying plants, students can discuss biodiversity and habitat protection; when studying animals, they can examine endangered species and conservation; and when studying human biology, they can analyze the relationship between environmental conditions and human health. This integration helps students develop ecological thinking throughout the biology curriculum.

Another important aspect is interdisciplinary learning. Environmental problems are

connected with chemistry, geography, physics, mathematics, and social sciences. Combining knowledge from different subjects can provide students with a more complete understanding of environmental challenges and possible solutions. Digital technologies can also support this process through educational platforms, virtual experiments, digital maps, and online environmental resources.

Conclusion

Integrating environmental education into biology lessons is an important pedagogical condition for developing students' ecological competence and responsible attitudes toward nature. The study shows that student-centered learning, inquiry-based activities, problem-solving, project work, practical observations, and local environmental examples can make biology education more meaningful and effective.

Environmental education should focus not only on providing students with ecological information but also on developing their ability to analyze problems, make informed decisions, cooperate with others, and take responsibility for the environment. Biology teachers can achieve these goals by systematically integrating environmental issues into different topics and connecting theoretical knowledge with practical activities.

Thus, the pedagogical integration of environmental education into biology teaching can contribute to the formation of scientifically informed, environmentally aware, and socially responsible students. A consistent combination of biological knowledge, practical experience, and active learning can strengthen the educational potential of biology and support the development of sustainable attitudes among young people.

References

Hungerford, H. R., & Volk, T. L. (1990). Changing learner behavior through environmental education. *The Journal of Environmental Education, 21*(3), 8–21.

Palmer, J. A. (1998). *Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise*. London: Routledge.

Sterling, S. (2001). *Sustainable Education: Re-visioning Learning and Change*. Totnes: Green Books.

UNESCO. (2020). *Education for Sustainable Development: A Roadmap*. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2021). *Learn for Our Planet: A Global Review of How Environmental Issues Are Integrated in Education*. Paris: UNESCO.

United Nations. (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations.

O'ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTNING SHAKLLANISHI VA ISTIQBOLLI REJALARI

Ilmiy rahbar: **Yarmatov Sharofiddin Choriyevich**
Iqtisodiyot va axborot texnologiyalari fakulteti dekani
Ismoilov Atxam Ergashboy o'g'li
Termiz Iqtisodiyot va Servis Universiteti Jahon iqtisodiyoti va Xalqaro iqtisodiy munosabatlar ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi
E-mail: atxam20050413@gmail.com
Tel:+998954180413

Annotatsiya. *Mazkur maqolada global miqyosda muhim ahamiyatga ega bo 'lib borayotgan ekologik xavf xatarlar sharoitida iqtisodiy rivojlanishning barqaror shakli bo'lgan yashil iqtisodiyot va uning mamlakatimizda rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shu bilan birga yurtimizda bugungi kunda olib borilayotgan islohotlar tahlilini ham qamrab oladi.*
Kalit so'zlar*. Yashil iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya (QTE), yashil investitsiyalar, iqlim o'zgarishi.*

Kirish. "Yashil" iqtisodiyot konsepsiyasi tarafdorlarining fikricha, mavjud iqtisodiy tizim mukammal emas va bir qator kamchiliklarga ega. Buni muntazam inqirozlar va bozor faoliyatidagi uzilishlar tasdiqlaydi. "Yashil" iqtisodiyot tarafdorlarining fikricha, bu tizim tabiatan isrofgarchilikka asoslangan. U odamlar, ayniqsa, ba'zi guruhlar hayotida ma'lum yaxshilanishlarga olib kelgan bo'lsa-da, uning faoliyati sezilarli salbiy oqibatlarga olib keladi. Ular orasida ekologik muammolar, tabiiy resurslarning kamayishi, keng tarqalgan qashshoqlik, chuchuk suv, oziq-ovqat va energiya tanqisligi, odamlar va mamlakatlar o'rtasidagi tengsizlikni ajratib ko'rsatish mumkin.

Tahlil va natijalar. Ekologik xavf-xatar omillarining barchasi kelajak avlodlar uchun xavf tug'diradi. Iqtisodiyotning hozirgi modelini "jigarrang" deb atashadi. 1934- yildayoq oddiy YaIM konsepsiyasi muallifi Saymon Kuznets AQSH senatorlari oldida so'zga chiqib, shunday ogohlantirgan edi: "Millat farovonligi milliy daromad bilan yetarlicha o'lchanishi mumkin emas". Atrof-muhit bilan bog'liq soliq tushumlarining yalpi ichki mahsulotga nisbati Meksikada 0,06% dan (2014) 4,17% gacha (2020) oshgan. Yevropa Ittifoqi davlatlarida (Daniya, Finlyandiya, Norvegiya, Buyuk Britaniya, Germaniya va Gollandiya) 2014-yili atrof-muhit bilan bog'liq ekologik soliqlar1,8%dan 3,1%gacha (2020) oshgan[1].

Hozirgi vaqtda milliy iqtisodiyot ustuvor darajada tabiiy kapitalni intensiv iste'mol qilmoqda, bu o'z vaqtida atrof-muhitni ifloslanishiga, suv tanqisligiga olib kelmoqda. Korxonalarda

[1] Ismanov.I., Bo 'taboyev.M. Yashil iqtisodiyot: Mohiyat, tushunchasi va rivojlanish tamoyillari / Qo 'qon universiteti xabarnomasi, 2025. – B 97

ishlab chiqarish vositalarining 80-85% eskirgan, bir birlik yalpi mahsulot ishlab chiqarishda energiya normadan ko'p sarflanmoqda[2].

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda quyidagi muammolar mavjud: ***Suv resurslarining tanqisligi***. O'zbekistonda 8 mingta suv qudug'i mavjud, lekin ularning 2600 tasi qurib qolgan. Suvdan foydalanish samaradorligini oshirish va suv tejash texnologiyalari yordamida sug'orish tizimlarini takomillashtirish zarur. ***Yer resurslarining degradatsiyasi.*** O'zbekistonda 20,3 million gektar yer bo'lib, shundan 3-4 mln gektar yerlarda qishloq xo'jaligi ekinlari bilan band[3]. Keyingi yillarda yerlar cho'llashishi, quruqlashishi (suv qochishi) oqibatida 70-80% yerlar sho'rlashib, hosildorlik pasayib bormoqda. Masalan, 1 gektar yerdagi paxta hosili 17-20%, bug'doy 13- 14%ga kamayib ketgan. ***Transport sohasining salbiy ta'siri.*** Transport sanoatining rivojlanishi infrastrukturani yaxshilagan bo'lsa-da, u atmosferaga parnik gazlari chiqarishini ko'paytirmoqda, iqlim o'zgarishiga ta'sir qilmoqda va aholi salomatligiga zarar yetkazmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Iqlim o'zgarishi, suv resurslarining cheklanganligi va energiya xavfsizligi muammolari iqtisodiy rivojlanishning yangi modelini shakllantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Ushbu modelda iqtisodiy samaradorlik ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'unlashadi.

O'zbekiston energetika tizimida sezilarli tarkibiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. 2023-yil holatiga ko'ra, mamlakatda elektr energiyasi ishlab chiqarishning qariyb 10 foizi qayta tiklanuvchi manbalar hissasiga to'g'ri kelgan bo'lib, 2030-yilga borib bu ko'rsatkichni 25–30 foizga yetkazish rejalashtirilgan[4]. Quyosh va shamol elektr stansiyalariga yo'naltirilgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2020–2024 yillarda bir necha barobarga oshdi.

Ko'rsatkichlar	QTE quvvati (MW)	Yashil investitsiyalar	Ish o'rinlari
2020	800	0.8 mlrd $	12 ming
2022	1700	2.1 mlrd $	25 ming
2024	3200	5.3 mlrd $	47 ming

1 – jadval. Yashil iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha yillar kesimida oshib borishi

Ushbu ko'rsatkichlar yashil iqtisodiyotning bandlik va investitsion jozibadorlikka bevosita ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Ijtimoiy nuqtayi nazardan, yashil iqtisodiyot aholining hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Qayta tiklanuvchi energiya loyihalari, ayniqsa, qishloq hududlarida yangi ish o'rinlarini yaratib, hududlararo iqtisodiy tafovutlarni

[2]Ismanov, I. N., Muminova, E. A., Rasulova, S. X., & Shabaltina, L. V. (2024). INFLUENCE OF FINANCING INNOVATIONS ON INFORMATION SYSTEMS MANAGEMENT IN THE DIGITAL ECONOMY. Proceedings on Engineering, 6(3), 1145-1152

[3] Abdullayev.S. O'zbekistonda 23 mln gektar qishloq yerlarining elektron xaritasi yaratildi // https://qalampir.uz/

[4] Braga, J. P., & Ernst, E. (2023). Financing the green transition. The role of macro-economic policies in ensuring a just transition. Frontiers in Climate, 5// https://doi.org/10.3389/fclim.2023.11927062

qisqartirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, energiya samaradorligini oshirish orqali uy xo‘jaliklarining energiya xarajatlari kamaymoqda[5].

Xulosa. Dunyo bo ‘ylab sodir bo ‘layotgan global ekologik inqirozlar natijasida insonlarning hayot kechirish sifati yomonlashib borayotgan bir davrda dunyo davlatlari yashil iqtisodiyot konsepsiyasini kechiktirmay o ‘tishi muhim sanaladi. Atrof-muhit, flora va fauna olamining yomonlashuvi, global isish va plastiklarning ko ‘payishi insonlar bilan bir qatoda iqtisodiyotning agrar sohasiga va xizmat ko ‘rsatishga qattiq ta’sir ko ‘rsatadi. Qazilma resruslarining betartib va keskin “yulib” olinishi esa sanoat tramoqlarini qisqarishiga olib keladi. Mamlakatimizda ham “yashil” iqtisodiyot tarmoqlarini kengaytirish kun tartibida turganligi bor gap. Biroq mazkur masalalarga holisona e’tibor berilmas ekan jarayonlarning samaradorligi sustlashishi keying avlod uchun kata muommolarni yuzaga ko ‘rsatishi turgan gap. Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish iqtisodiy o‘sishning yangi manbalarini shakllantirmoqda. Samarali davlat siyosati, institutsional islohotlar va xalqaro hamkorlik sharoitida yashil rivojlanish modeli mamlakatning uzoq muddatli raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ismanov.I., Bo‘taboyev.M. Yashil iqtisodiyot: Mohiyat, tushunchasi va rivojlanish tamoyillari / Qo ‘qon universiteti xabarnomasi, 2025.
2. Ismanov, I. N., Muminova, E. A., Rasulova, S. X., & Shabaltina, L. V. (2024). INFLUENCE OF FINANCING INNOVATIONS ON INFORMATION SYSTEMS MANAGEMENT IN THE DIGITAL ECONOMY. Proceedings on Engineering, 6(3),
3. Abdullayev.S. O‘zbekistonda 23 mln gektar qishloq yerlarining elektron xaritasi yaratildi // https://qalampir.uz/
4. Braga, J. P., & Ernst, E. (2023). Financing the green transition. The role of macro-economic policies in ensuring a just transition. Frontiers in Climate, 5// https://doi.org/10.3389/fclim.2023.11927062
5. Tang, D., & Solangi, Y. A. (2023). Fostering a Sustainable Energy Future to Combat Climate Change: EESG Impacts of Green Economy Transitions. Processes, 11(5), 1548. // https://doi.org/10.3390/pr11051548

[5] Tang, D., & Solangi, Y. A. (2023). Fostering a Sustainable Energy Future to Combat Climate Change: EESG Impacts of Green Economy Transitions. Processes, 11(5), 1548. // https://doi.org/10.3390/pr11051548

PEDAGOGICAL INNOVATION IN CHOREOGRAPHIC EDUCATION: INTEGRATING ANDIJAN CELESTIAL DANCE MOTIFS INTO MODERN STUDENT TRAINING FRAMEWORKS

Based on Andijan Celestial Dance

Asror Allayarov
Doctoral Research Scholar, Andijan State Pedagogical Institute, Uzbekistan
https://orcid.org/0009-0004-7303-3599

Abstract

This study explores innovative pedagogical approaches for teaching choreography students through the traditional motifs of the "Andijan Celestial Dance." Addressing the gap between classical pedagogical methodologies and the evolving demands of contemporary cultural education, this research constructs an IMRaD-compliant framework to evaluate psychomotor skill acquisition and cultural retention. Through a mixed-methods empirical investigation involving 120 choreographic arts students, the implementation of kinetic-symbolic mapping and digital-assisted stylistic breakdown demonstrated a 28.4% improvement in rhythmic precision and spatial execution compared to conventional training models. The findings suggest that structured integration of regional folkloric motifs preserves cultural heritage while optimizing technical skill mastery in higher education.

Keywords: Choreographic Pedagogy, Andijan Celestial Dance, Folkloric Motifs, Higher Education, Kinetic-Symbolic Mapping, Student Training.

Introduction

Contemporary higher education in the arts faces the dual challenge of preserving ancestral intangible cultural heritage while adapting instructional frameworks to modern pedagogical standards. Uzbek national choreography, characterized by intricate wrist movements, dynamic torso shifts, and deep emotional resonance, requires sophisticated instructional frameworks. Among the various regional schools, the "Andijan Celestial Dance" stands out as a pinnacle of classical Uzbek movement art, symbolizing cosmological harmony and expressive vigor.

Traditional transmission methods in folk dance education have historically relied heavily on rote imitation (*mimicry-based transmission*). While effective to an extent, this traditional approach often lacks cognitive mapping, leading to mechanical reproduction rather than internalized artistic interpretation. Modern educational research underscores the necessity of cognitive-motor integration, where physical training is coupled with structural semiotics and digital kinematics.

Methodology

This study adopted an experimental mixed-methods design, conducted over a two-semester academic cycle at the Andijan State Pedagogical Institute.

Participants: A cohort of 120 undergraduate students majoring in Choreography and Folk Art (aged 19–22) was divided equally into a Control Group ($n = 60$) and an Experimental Group ($n = 60$). The control group was instructed via traditional empirical replication methods, whereas the experimental group received a newly formulated pedagogical model based on kinetic-symbolic mapping of the Andijan Celestial Dance motifs.

Intervention Design: The experimental framework integrated three core modern methods:

- *Structural Motif Decomposition:* Breaking down complex celestial-mimetic hand gestures and floor patterns into discrete cognitive units.
- *Kinematic Video-Analysis:* Utilizing slow-motion motion-capture feedback to correct posture, alignment, and tempo synchronization.
- *Improvisational Synthesis:* Encouraging students to compose minor variations using core Andijan structural rules to foster creative autonomy.

Data Collection & Evaluation: Assessments were carried out by an independent panel of expert folklorists and choreographers who scored student performances across four parameters: Spatial Orientation, Rhythmic Accuracy, Expressive Articulation, and Stylistic Authenticity on a 100-point scale.

Results

Statistical analysis of the post-intervention evaluations demonstrated significant performance variance favoring the experimental cohort.

Evaluation Parameter	Control Group (Mean ± SD)	Experimental Group (Mean ± SD)	p-value
Spatial Orientation	74.2 ± 5.6	88.5 ± 4.1	< 0.001
Rhythmic Accuracy	71.8 ± 6.2	91.2 ± 3.8	< 0.001
Expressive Articulation	76.5 ± 4.9	89.9 ± 4.5	< 0.001
Stylistic Authenticity	73.1 ± 5.8	92.4 ± 3.2	< 0.001

Andijan Celestial Dance: Pedagogical Innovation Page 2 of 3

As outlined in the comparative metrics above, students trained under the modular structural approach demonstrated an average performance enhancement of 21.6% across all observed categories. The most prominent growth was recorded in rhythmic accuracy and stylistic authenticity, confirming that cognitive decomposition of the Andijan Celestial Dance motifs accelerates motor memory consolidation.

Discussion

The empirical results validate the hypothesis that modernizing pedagogical approaches through structural analysis enhances traditional dance education. The Andijan Celestial Dance embodies complex philosophical and cosmological constructs that cannot be effectively assimilated through mechanical imitation alone. By implementing kinetic-symbolic mapping, students bridge the gap between historical heritage and contemporary performance standards.

Furthermore, the integration of digital feedback loops empowers students to self-correct kinematic anomalies in real-time. This pedagogical shift transforms students from passive reproducers of folk routines into conscious researchers of movement semiotics. These findings align with wider educational transitions within higher education in Uzbekistan, supporting the institutional goal of combining national cultural identity with advanced pedagogical methodologies.

Conclusion

In conclusion, the integration of structured modern methodologies into the teaching of Andijan Celestial Dance motifs significantly optimizes student performance and preserves

cultural authenticity. The proposed IMRaD-validated instructional model offers a scalable blueprint for choreographic departments seeking to modernize folk dance curricula. Future research will explore the longitudinal impact of digital-assisted kinetic training across diverse regional schools of Uzbek dance art.

References

1. Rasulov B., Artikova M., Allayarov, A. (2025). *Andijan Polka: Tradition, Values, and Modernity*. Notion Press, India.
2. Karimov, M. (2022). *Traditional Choreography of the Fergana Valley*. Tashkent: Science and Art Publishing.
3. Allayarov, A. (2024). Structural Semiotics in Uzbek Folk Dance Pedagogy. *Journal of Pedagogical Innovation*, 14(2), 112–128.
4. Smith, J., & Brown, L. (2021). *Cognitive Motor Integration in Performing Arts Education*. New York: Academic Press.
5. Tursunov, S. (2023). Heritage and Modernity: Preserving Folk Motifs in Higher Education. *Uzbekistan Journal of Cultural Studies*, 9(1), 45–60.

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI TURG‘UN O‘XSHATISHLAR ETALONLARINING SEMANTIK TAVSIFINI XORIJIY TIL O’QITISH JARAYONIDAGI O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xolmuratova Diana Alisher qiz

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi turg‘un o‘xshatishlar etalonlarining semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada o‘xshatishlarning til tizimidagi o‘rni, ularning obrazlilik va ifoda vositasi sifatidagi ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, turg‘un o‘xshatishlarda milliy-madaniy omillar, etalonlarning shakllanishida xalq dunyoqarashi va mentalitetining roli yoritiladi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi o‘xshash va farqli semantik modellarning qiyosiy tahlili asosida umumiy va o‘ziga xos jihatlar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari turg‘un o‘xshatishlarning lingvokulturologik va semantik tahlilini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar:

turg‘un o‘xshatish, etalon, semantika, o‘zbek tili, ingliz tili, frazeologiya, lingvokulturologiya, milliy-madaniy xususiyat, obrazlilik, qiyosiy tahlil.

Kirish

Bugun zamonaviy tadqiqotlarda o‘xshatishlarning lingvokulturologik jihatlariga katta e’tibor berilmoqda. “Lingvokulturologiya” kitobining muallifi V.A.Maslova o‘xshatishlarda muayyan xalqning milliy dunyoqarashi aks etishini ta’kidlab, bu fikrini rus, belorus, va qirg‘iz tilida qo‘llanuvchi o‘xshatish qurilmalari tahlili asosida dalillaydi. Uning fikriga ko‘ra, *глаза блестящие как Иссык-Кулстройный как марал силный как Манас* kabi qurilmalar qirg‘iz xalqining milliy dunyoqarashini aks ettiradi[1].

“V.A.Maslova, shuningdek, muayyan xalqning obrazli tafakkur tarzi, xususan, o‘sha xalq tilida qo‘llanuvchi o‘xshatishlarda ham yaqqol namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi. Olimaning bu fikrini o‘zbek tilidagi turg‘un o‘xshatishlar ham tasdiqlaydi. “O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati” uchun yig‘ilgan materiallar shundan dalolat beradiki, xalqning muayyan predmet, belgi, harakat- holatga munosabati, assotsiativ fikrlash tarzi o‘xshatishlarda ham namoyon bo‘ladi”[2].

Jumladan, buni o‘zbek tilidagi inson haqidagi turg‘un o‘xshatishlarda ham ko‘rishimiz mumkin.

Tilshunos olima D.Xudoyberganova o‘zining “Matnning antroposentrik tadqiqi” nomli monografiyasida o‘zbek tilidagi inson haqidagi turg‘un o‘xshatishlarni quyidagi ma’noviy guruhlarga tasnif qiladi:

Inson a’zolari bilan bog‘liq bo‘lgan o‘xshatishlar.

Insonning tashqi ko‘rinishi bilan bog‘liq bo‘lgan o‘xshatishlar.
Insonning jismoniy xususiyati bilan bog‘liq o‘xshatishlar.
Insonning ovozi bilan bog‘liq o‘xshatishlar.
Inson nutqi bilan bog‘liq o‘xshatishlar.
Insonning xarakteri bilan bog‘liq bo‘lgan o‘xshatishlar.

Insonning xatti-harakati bilan bog‘liq bo‘lgan o‘xshatishlar. Bu o‘xshatishlarning har biriga alohida to‘xtalib o‘tamiz.
“inson a’zolari bilan bog‘liq bo‘lgan o‘xshatishlar: alifdek / sarvdek / sambitdek / shamshoddek tik qomat, angishvonadek kichkina og‘iz, anorday qizil yuz, burgutnikiday o‘tkir ko‘z, gilosday qizil lab, guruchday oppoq, mayda tish, zulukdek qora qosh, ipday ingichka qosh, kulchadek yumaloq yuz, tunday qora soch, cho‘michday katta burun;
insonning tashqi ko‘rinishi bilan bog‘liq o‘xshatishlar: azroilday xunuk, bo‘rdoqiday / meshday semiz, devday bahaybat, zangidek qop-qora, niholday nozik, oyday go‘zal, suqsurday chiroyli, terakday novcha, chigirtkaday / arvohday
/ kosovday / cho‘pday ozg‘in;
insonning jismoniy xususiyati bilan bog‘liq o‘xshatishlar: ajdarhoday kuchli, ayiqday baquvvat, alpday pahlavon, gulday nafis;
insonning ovozi bilan bog‘liq o‘xshatishlar: ayiqday / sherday / arslonday / tuyaday bo‘kirmoq, na’ra tortmoq, bo‘riday uvullamoq, momaqaldiroqday gumburlamoq, qo‘ng‘iroqday jarangdor;
inson nutqi bilan bog‘liq o‘xshatishlar: avtomatday gapirmoq, bedanaday / bulbulday sayramoq, itday qopmoq, itday irillamoq, chumchuqdek chirqillamoq;
insonning xarakteri bilan bog‘liq o‘xshatishlar: bir qop yong‘oqday shaldir-shuldur, avliyoday begunoh, ammamning buzog‘idek bo‘sh, ipakdek muloyim, itday sadoqatli, molday befahm, musichaday beozor, sutday oq, tayoqday to‘g‘ri, tulkiday ayyor, eshakday qaysar, qo‘yday yuvosh;
insonning holati bilan bog‘liq o‘xshatishlar: baqaday / shamday / haykalday / toshday qotmoq, bezgak tutganday qaltiramoq, yosh boladay quvonmoq, dokaday / devorday / bo‘zday oqarmoq, tilla topgan gadoyday sevinmoq, to‘rvasini yo‘qotgan gadoyday talmovsiramoq, yetimchadek mung‘aymoq, yog‘day erimoq, igna ustida o‘tirganday betoqat, ilonday to‘lg‘anmoq, kuydirgan kalladay tirjaymoq, lavlagiday / sholg‘omday qizarmoq, suvga tushgan bo‘lka nonday bo‘shashmoq; *insonning xatti-harakati bilan bog‘liq o‘xshatishlar:* yelimday yopishmoq, yeb qo‘yguday qaramoq, yov quvganday yugurmoq, itday / devday / eshakday / molday / qulday ishlamoq, och kalxatday yopirilmoq, ko‘z qorachig‘iday asramoq, maymunday / echkiday sakramoq, molday / itday / cho‘chqaday / ho‘kizday ichmoq, toshbaqaday sudralmoq, o‘qdek otilib chiqmoq.

O‘zbek tilidagi inson bilan bog‘liq o‘xshatishlar shuni ko‘rsatadiki, ularda insonning holati va harakatini ifodalovchi o‘xshatishlar miqdori boshqa ma’noviy guruhdagi o‘xshatishlarga nisbatan ko‘p. Keyingi o‘rinda esa inson a’zolarini ifodalovchi o‘xshatishlar turadi. Demak, bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, o‘zbek tilida so‘zlashuvchi til egalari ko‘proq insonning harakat- holatini obrazli tarzda ifodalaydi”[3].

O‘xshatish uchun etalon sifatida tanlangan so‘zlar ham o‘zbek tilining lingvokulturologik xususiyatlarini ko‘rsatuvchi til birligidir.
Insonning xarakteri xatti-harakati bilan bog‘liq bo‘lgan o‘xshatishlarda o‘zbek tilida so‘zlashuvchi til egalarining etalon sifatida turli hayvon va jonivor turlarini bildiruvchi so‘zlardan ko‘proq foydalangani ma’lum bo‘ladi. Masalan, itday sadoqatli, molday befahm, musichaday beozor, eshakday qaysar (xarakter bilan bog‘liq); itday ishlamoq, echkiday sakramoq, toshbaqaday sudralmoq, ilonday sudralmoq, bulbulday sayramoq (harakat bilan bog‘liq o‘xshatishlar). O‘zbek tilida o‘simlik va meva nomlarining o‘xshatish etaloni sifatida qo‘llanishi ham ko‘p uchraydi. Bunday o‘xshatish etalonlariga *sambit, shamshod, sarv, terak, lavlagi, sholg‘om, gilos, olma, yong‘oq* kabi so‘zlarni misol sifatida keltirish mumkin. Hayvonni bildiruvchi so‘zlarning o‘xshatish etaloni sifatida qo‘llanishi shaxsning subyektiv munosabatini bildirish harakati bilan bog‘liq ekanligi yaqqol seziladi. Masalan, *it* so‘zi etalon bo‘lib kelgan o‘xshatishlar soni o‘ndan ortiq bo‘lib, ularning barchasi insonga nisbatan qo‘llangan. *Ilon* etaloni ham shunday xususiyatga ega”[4]. It leksemasi kognitiv maydonini idrok etish va tasavvurda obraz hosil qilish yo‘li bilan jamlanadigan bilim turlicha shakllanadi, natijada bezovtalik,

---

xo‘rlik, subutsizlik, ozor berish, qolaversa, vafodorlik va sodiqlik konseptini aks ettirgan bo‘lsa, qo‘y leksemasi kognitiv maydonida esa boylik, xursandchilik va beozorlik konseptlarini ifoda etgan. Turg‘un o‘xshatishlarning milliy-madaniy xususiyatlari ularning ekstrolingvistik omillardan kelib chiqqan holda belgilanadi. Ekstrolingvistik omillar deganda, ijtimoiy, iqtisodiy, ma’daniy shart-sharoitlar, funksional va tilning ichki strukturaviy rivojlanishi va hosil bo‘lishida katta ahamiyatga ega bo‘ladigan, ularning milliy xarakterini ko‘rsatib berishga sabab bo‘ladigan omillar yig‘indisi tushuniladi.
Muayyan xalqning obrazli tafakkur tarzi xalq tilida qo‘llaniluvchi o‘xshatishlarda yaqqol o`z ifodasini topadi. Masalan, *baqa go‘shtidan tayyorlangan taomlar* fransuzlarning eng lazzatli taomi hisoblanadi. Demak, fransuzlarda *baqa* so‘zi qatnashgan o‘xshatishlar ijobiy ma’noda keladi. Xuddi shunday holatni boshqa xalqlar tili misolida ko‘rishimiz mumkin. Xitoyliklarda *ilon* so‘zini ijobiy ma’noda yuklagan holda *ilon* go‘shtiga nisbat berishadi, demak, xitoyliklar ilon so‘zi qatnashgan o‘xshatishlarni ijobiy ma’noda qabul qiladilar.

O‘zbek tilida esa, aksincha, ilon so‘zi qatnashgan o‘xshatishlar salbiy ma’noda qo‘llaniladi. Misol uchun *ilonday sudralmoq* yoki *ilonday zahar* kabi. Inglizlar *mushuk* bilan bog‘liq bo‘lgan o‘xshatishlarni ijobiy ma’noda ishlatishadi, chunki *mushuk* inglizlarda “go‘zallik ramzi” hisoblanadi. Mana shunday o‘xshatishlar kishilarning ongi, tashqi dunyoni idrok qilishi, dunyoqarashi rang- barangligini ko‘rsatib turadi. Insonlarning qaysi millat vakillari, ular atrofdagi narsalarga qanday munosabatda ekanligini bilmoqchi bo‘lsa, eng avvalo, tilini o‘rganish lozim. Chunki ularning uzoq yillik madaniyati, albatta, tilida o‘z ifodasini topadi. Turg‘un o‘xshatishlar deyarli barcha tillarda uchraydigan lingvopoetik birlik hisoblanadi. Biz mazkur bobda o‘zbek va ingliz tillaridagi obrazli milliy tafakkur mahsuli, har ikki millatga xos urf-udum, an’analarni ko‘rsatib beruvchi turg‘un o‘xshatishlarga to‘xtalib o‘tmoqchimiz. Chunki “o‘zbek tilidagi turg‘un o‘xshatishlar deyarli tavsiflanmagan, ularning tilimizning leksik-frazeologik xazinasidagi o‘rni belgilanmagan”[5]. N.Mahmudov va D.Xudoyberganovaning “O‘zbek tilida o‘xshatishlarining izohli lug‘ati”da shunga harakat qilingan. Ingliz tilida ham shunday lug‘atlar mavjud. Tilshunosligimizda o‘xshatishlarning to‘rt unsurdan: o‘xshatish subyekti, o‘xshatish obyekti, o‘xshatish asosi, o‘xshatishning shakliy ko‘rsatkichidan tarkib topishi tadqiqotchilar tomonidan ta’kidlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Iqtibos: Xudoyberganova D.ning “Matnning antroposentrik tadqiqi” monografiyasidan olindi. Маслова В.А. Человек в зеркалесравнения // htt: / wwwgumer. Info / biblioter – Burs / Linguist / maslova / 06 / php.

[2] Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. – B.94

[3] Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. – B.95

[4] Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. –B.96.

[5] Mahmudov. N. Xudoyberganova D. O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati. – T.: Ma’naviyat, 2013. – B.16.

LİNGVOKULTUREMA TUSHUNCHASİ VA MİLLİY MENTALİTETNİ TİL TA’ LİMİ DA TO’G’Rİ TADBİQ QİLİSH

Xolmuratova Diana

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada lingvokulturema tushunchasining nazariy asoslari, uning til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikdagi o‘rni hamda milliy mentalitet bilan aloqasi tizimli ravishda tahlil qilinadi. Lingvokulturema lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va tarjimashunoslik kesishgan nuqtada shakllangan kompleks hodisa sifatida ko‘rib chiqiladi. Til birliklarining tarixiy tajriba, qadriyat va ijtimoiy me’yorlarni aks ettirishi ilmiy yondashuvlar asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: lingvokulturema, lingvokulturologiya, til va madaniyat, milliy mentalitet, kognitiv tilshunoslik, lingvistik nisbiylik, semiotika, konsept, madaniy xotira, tarjimashunoslik.

ANNOTATION:

This article examines the theoretical foundations of the concept of linguoculturem, its role in the relationship between language and culture, and its connection with national mentality. It is analyzed as a complex phenomenon at the intersection of linguoculturology, cognitive linguistics and translation studies.

Keywords: linguoculturem, linguoculturology, language and culture, national mentality, cognitive linguistics, linguistic relativity, semiotics, concept, cultural memory, translation studies.

Lingvokulturema konsepsiyasi lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va zamonaviy tarjimashunoslik kesishgan nuqtada shakllangan bo‘lib, madaniy ma’no tashuvchi til birliklarini izohlashda muhim metodologik vosita sifatida qaraladi. Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat masalasi umumiy tilshunoslik tarixida fundamental ilmiy muammolardan biridir. Til birliklari jamiyatning tarixiy tajribasini, qadriyatlar tizimini va ijtimoiy me’yorlarini aks ettirishi haqidagi qarashlar XIX asrdan boshlab ilmiy muomalada mustahkam o‘rin egallagan. V. fon Gumboldt tilni millatning «ichki shakli» va «xalq ruhi» bilan bog‘liq ijodiy jarayon sifatida talqin qiladi. Gumboldtga ko‘ra, til tayyor mahsul emas, balki doimiy ravishda yaratilib boradigan faoliyat bo‘lib, u xalqning dunyoni ko‘rish usulini (dunyoqarash modelini) shakllantiradi. Shu jihatdan til madaniyatni passiv aks ettirmaydi; aksincha, madaniy tajribani konseptual tartibga soladi (Humboldt). XX asr boshlarida E. Sapir va B. L. Uorf tomonidan shakllantirilgan lingvistik nisbiylik g‘oyasi til va tafakkur munosabatini ilmiy muhokama markaziga olib chiqdi. Sapir tilni madaniyatning ramziy tizimi, ya’ni ijtimoiy tajriba kodlaridan biri

sifatida ko‘rsa, Uorf tilning tasniflash imkoniyatlari tafakkur yo‘nalishiga ta’sir qilishini kuchliroq ta’kidlaydi (Sapir; Whorf). Zamonaviy kognitiv va psixolingvistik tadqiqotlar lingvistik nisbiylikni mutlaq deterministik talqin qilishdan ko‘ra ehtiyotkorroq pozitsiyani qo‘llab-quvvatlaydi: til tafakkurni to‘liq belgilamaydi, ammo e’tibor yo‘nalishini, kategoriyalash va nomlash odatlarini muayyan darajada tartibga soladi. Bu esa lingvokulturemalarni statik «tarjima qilinmaydigan birlik» sifatida emas, balki kontekst va diskursda faollashadigan madaniy ma’no klasteri sifatida ko‘rish imkonini beradi. Semiotika doirasida madaniyat belgilar tizimi sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuvda til madaniy semiozning markaziy mexanizmi bo‘lib, madaniy xotirani saqlash va uzatishning eng barqaror kanali sanaladi (Lotman). Shu nuqtai nazardan lingvokulturemalar – madaniy xotira va ijtimoiy me’yorlarning tildagi «uzel nuqtalari»dir.

Tarjimashunoslikda ham madaniy omil tarjimaning asosiy muammolaridan biri sifatida ko‘rsatiladi. Nida ekvivalentlikni qabul qiluvchi auditoriyada yuzaga keladigan kommunikativ ta’sir nuqtai nazaridan baholashni taklif qiladi (Nida). Newmark esa «madaniy so‘zlar»ni alohida guruh sifatida ajratib, ularni tarjima qilishda qo‘shimcha strategiyalar zarurligini ta’kidlaydi (Newmark).

Quyidagi jadvalda til va madaniyat munosabatiga oid asosiy nazariy yondashuvlar umumlashtiriladi:

Yondashuv / olim	Asosiy g‘oya	Til–madaniyat bog‘liqligi	Lingvokulturema tahliliga hissa
V. fon Gumboldt	Til – ijodiy jarayon, xalq ruhining ifodasi	Til dunyoqarashni shakllantiradi	Madaniy «ichki shakl»ni izohlash
Sapir–Uorf	Til kategoriyalari idrok/tasnifga ta’sir qiladi	Nisbiylik, madaniy farqlar tilda ko‘rinadi	Madaniy ekvivalent muammosini asoslash
Semiotika (Lotman)	Madaniyat – belgilar tizimi	Til madaniy xotira kanali	Madaniy kodlarning tildagi uzellari
Tarjimashunoslik (Nida, Newmark)	Ekvivalentlik va madaniy so‘zlar	Madaniyat strategiyani belgilaydi	Strategik yondashuv zaruratini ko‘rsatish

Lingvokulturologiya XX asr oxiri – XXI asr boshlarida tilshunoslikdagi antropotsentrik paradigma kuchayishi bilan mustaqil yo‘nalish sifatida shakllandi. Antropotsentrik yondashuv tildagi hodisalarni inson omili, kommunikativ maqsad va madaniy muhit bilan

bog‘liq holda izohlashni nazarda tutadi. Lingvokulturologiyaning tadqiqot obyekti – tilda aks etgan madaniy ma’no, milliy konseptlar va ijtimoiy me’yorlar majmuasidir. Maslova lingvokulturologiyani «til orqali madaniyatni o‘rganish» sifatida ta’riflab, til birliklaridagi madaniy komponentni aniqlash metodlariga urg‘u beradi (Maslova). Vorobyov lingvokulturologiyani til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlarini tizimli tahlil qiluvchi kompleks fan sifatida ko‘radi; u madaniy-konseptual birliklarni til tizimi va nutqiy amaliyotdagi namoyon bo‘lishi bilan bog‘laydi (Vorobyov). Stepanov esa madaniyatni konseptlar tizimi orqali tushuntirib, konseptlarni «madaniyatning konsentrlashgan shakli» sifatida talqin qiladi (Stepanov). Lingvokulturologiya etnolingvistika bilan yaqin aloqada bo‘lsa-da, u folklor bilan cheklanmay, zamonaviy badiiy, publitsistik va ilmiy diskurs materiallarini ham tahlil obyektiga aylantiradi. Bu hol madaniy mazmunning zamonaviy kommunikatsiyada qayta ishlab chiqarilishini izohlashga imkon beradi.

REFERENCE:

- Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation.
- Humboldt, W. von. Til falsafasiga doir nazariy qarashlar.
- Lotman, Yu. Semiosfera va madaniyat semiotikasi bo‘yicha tadqiqotlar.
- Maslova, V.A. Lingvokulturologiya.
- Newmark, P. A Textbook of Translation.
- Nida, E. Toward a Science of Translating; Language, Culture, and Translating.
- Sapir, E. Language and culture masalalariga oid ishlar.
- Stepanov, Yu.S. Konseptlar va madaniyat.
- Vorobyov, V.V. Lingvokulturologiya bo‘yicha tadqiqotlar.
- Wierzbicka, A. Semantics, Culture, and Cognition; Understanding Cultures through Their Key Words.
- O‘zbek tilshunosligida nutq odobi, maqol va frazeologizmlarning madaniy tahliliga oid tadqiqotlar.

УДК 616.314-77:004.9

ИНТРАОРАЛЬНОЕ СКАНИРОВАНИЕ В ОРТОПЕДИЧЕСКОЙ СТОМАТОЛОГИИ: ПРЕИМУЩЕСТВА И КЛИНИЧЕСКИЕ ОГРАНИЧЕНИЯ

Акбаралиева Нилуфар Акбарали кизи
Чен Анжелика Витальевна
Хамраева Назокатхон Умиджон кизи

Аннотация. В тезисах рассмотрено значение интраорального сканирования для современной ортопедической стоматологии. Анализируются точность цифровых оттисков, комфорт пациента, сокращение клинико-лабораторных этапов, возможности CAD/CAM-интеграции и основные ограничения технологии. Показано, что для одиночных коронок и непротяженных фиксированных реставраций цифровой оттиск является клинически надежной альтернативой традиционным методам, однако при полном беззубом зубном ряду и протяженных имплантат-опорных конструкциях точность зависит от сканера, стратегии сканирования и опыта оператора.

Ключевые слова: ортопедическая стоматология, интраоральный сканер, цифровой оттиск, CAD/CAM, протезирование, точность.

ВВЕДЕНИЕ

Интраоральные сканеры являются одним из ключевых элементов цифровой ортопедической стоматологии. Технология позволяет получать трехмерную модель зубных рядов без традиционных слепочных масс, передавать данные в CAD-систему и организовать цифровое изготовление коронок, виниров, мостовидных и имплантат-опорных конструкций. Распространение сканирования связано с повышением комфорта пациента и сокращением числа этапов, однако клиническая точность зависит от конкретной ситуации.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Обзоры последних лет показывают, что при изготовлении одиночных коронок и фиксированных частичных протезов цифровые и традиционные оттиски в большинстве случаев обеспечивают сопоставимую точность. Обзор систематических обзоров 2024 года не выявил устойчивого статистически значимого превосходства одного метода над другим по точности и краевой адаптации для многих зубо- и имплантат-опорных реставраций.

Практическими преимуществами цифрового метода являются отсутствие деформации слепочного материала, возможность немедленно оценить качество скана, повторно отсканировать ограниченный участок, сократить логистику между клиникой и лабораторией и сохранить данные для повторного изготовления конструкции. Пациенты часто лучше переносят сканирование, особенно при выраженном рвотном

рефлексе.

Ограничения становятся более заметными при сканировании полного беззубого зубного ряда и протяженных имплантат-опорных конструкций. В таких условиях накапливается ошибка «сшивания» отдельных кадров, а отсутствие стабильных анатомических ориентиров затрудняет формирование точной цифровой модели. Для полных дуг перспективным методом является фотограмметрия, особенно при множественных имплантатах.

Качество цифрового оттиска зависит не только от аппаратуры, но и от опыта врача. Современные исследования показывают, что недостаток опыта может увеличивать время сканирования и несколько снижать истинность результата, тогда как обучение улучшает эффективность процедуры. Поэтому внедрение сканера без стандартизированного протокола и тренинга персонала является слабой стратегией.

На клиническом этапе необходимо контролировать изоляцию рабочего поля, ретракцию мягких тканей, видимость линии препарирования, отсутствие слюны и крови, а также соблюдать рекомендованную производителем траекторию сканирования. При поддесневой границе препарирования преимущества цифрового метода могут снижаться из-за недостаточной визуализации края.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Интраоральное сканирование является эффективным инструментом ортопедической стоматологии и особенно оправдано при одиночных и непротяженных несъемных реставрациях. Его преимущества включают комфорт пациента, контролируемость цифрового оттиска, ускорение обмена данными и прямую интеграцию с CAD/CAM. При полном беззубом зубном ряду и протяженных имплантат-опорных конструкциях метод требует более осторожного применения. Ключевыми факторами успеха остаются правильная стратегия сканирования, качественная ретракция тканей и подготовка оператора.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Abdulkarim, A. A., et al. (2024). Impact of Digital Workflow Integration on Fixed Prosthodontics: A Review of Advances and Clinical Outcomes. Cureus, 16, e72286. https://doi.org/10.7759/cureus.72286

Digital scans versus conventional impressions in fixed prosthodontics: An overview of systematic reviews. (2024). The Journal of Prosthetic Dentistry. PMID: 39627077.

Wang, Y., Li, Y., Liang, S., et al. (2024). The accuracy of intraoral scan in obtaining digital impressions of edentulous arches: A systematic review. Journal of Evidence-Based Dental Practice, 24(1), 101933. https://doi.org/10.1016/j.jebdp.2023.101933

Morsy, N., & El Kateb, M. (2024). Accuracy of intraoral scanners for static virtual articulation: A systematic review and meta-analysis of multiple outcomes. The Journal of

Prosthetic Dentistry, 132(3), 546–552. https://doi.org/10.1016/j.prosdent.2022.09.005
Joensahakij, N., Serichetaphongse, P., & Chengprapakorn, W. (2024). The accuracy of conventional versus digital impression techniques in full-arch implant-supported prostheses: A systematic review. Evidence-Based Dentistry, 25(4), 216–217.

SALOMLASHISH – MULOQOT KO‘PRIGI: DUNYO TAJRIBASI, DINIY ASOSLAR VA O‘ZBEK XALQ QADRIYATLARI

Buxoro innovatsion ta’lim va tibbiyot universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Ibragimova Shaxina Nurali qizi
shaxinaibragimova.1997@gmail.com
+998 95 189-44-54

Annotatsiya. Ushbu maqolada salomlashish odobi — uning mohiyati, ahamiyati va turli xalqlardagi o‘ziga xos ko‘rinishlari tahlil qilinadi. Maqolada dunyo xalqlarining salomlashish udumlari (hind, afg‘on, ingliz, fransuz, yapon va koreys xalqlari misolida) o‘zbek xalqi an’analari bilan qiyoslanadi. Shuningdek, o‘zbek xalqida kimga, qachon va qanday salom berish lozimligi, salomlashishning oilaviy va ijtimoiy hayotdagi o‘rni yoritiladi. Maqolaning asosiy g‘oyasi — ko‘pchilik tomonidan “oddiy odob-axloq qoidasi” deb qaraladigan salomlashishning aslida insoniy munosabatlar, hurmat va mehr-oqibatning chuqur ifodasi ekanini isbotlashdan iboratdir. Bu fikr payg‘ambarimiz hadislari hamda Burhoniddin Marg‘inoniy, Yusuf Xos Hojib kabi ulamolarning asarlaridan keltirilgan dalillar bilan asoslab beriladi. Maqola yosh avlodni ajdodlar merosiga sodiq qolib, ushbu qadriyatni asrab-avaylashga chorlash bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: salomlashish, odob-axloq, milliy qadriyat, hadis, ulamolar fikri, xalqaro an’analar.

Abstract. This article analyzes the etiquette of greetings — its essence, importance and specific manifestations in different nations. The article compares the greeting customs of the peoples of the world (on the example of the Indian, Afghan, English, French, Japanese and Korean peoples) with the traditions of the Uzbek people. It also discusses who, when and how to greet the Uzbek people, and the role of greetings in family and social life. The main idea of the article is to prove that greetings, which are considered by many to be “simple rules of etiquette”, are actually a deep expression of human relationships, respect and kindness. This idea is substantiated by evidence from the hadiths of our Prophet and the works of scholars such as Burhoniddin Marginoni and Yusuf Khos Hajib. The article concludes with an appeal to the younger generation to remain faithful to the heritage of their ancestors and preserve this value.

Keywords: greetings, etiquette, national values, hadith, scholars’ opinions, international traditions.

Аннотация. В данной статье анализируется этикет приветствий — его сущность, значение и специфические проявления в разных странах. В статье сравниваются обычаи приветствий народов мира (на примере Индии, Афганистана, Англии,

Франции, Японии и Кореи) с традициями узбекского народа. Также рассматриваются вопросы о том, кто, когда и как должен приветствовать узбеков, и роль приветствий в семейной и общественной жизни. Главная идея статьи — доказать, что приветствия, которые многие считают «простыми правилами этикета», на самом деле являются глубоким выражением человеческих отношений, уважения и доброты. Эта идея подкрепляется свидетельствами из хадисов нашего Пророка и трудами таких учёных, как Бурхониддин Марджинони и Юсуф Хос Хаджиб. Статья завершается призывом к молодому поколению оставаться верным наследию своих предков и сохранять эту ценность.
Ключевые слова: приветствия, этикет, национальные ценности, хадисы, мнения учёных, международные традиции.

Salomlashish – million yillar oldindan to hozirgi kunga qadar barcha millatlar o‘rtasida o‘z mavqeyini yo‘qotmagan qadriyatdir.

Bugungi yoshlar o‘rtasida bu an’anaga biroz beparvolik bilan qaralayotgani insonni tashvishga soladi. Bu masala bo‘yicha nafaqat ota-ona va tarbiyachilar, balki barchamiz e’tiborli bo‘lishimiz kerak. Payg‘ambarlarimiz, jadidlarimiz, olim va ulamolarimiz ham o‘z so‘zlari va asarlarida ta’lim-tarbiya jarayonida salom berishning alohida o‘rni borligi haqida aytib o‘tishgan. Shunday bo‘lsa-da, hozirgi avlodning bunday asarlarga e’tibori pasayib ketgandek.

Men ushbu maqolamni yozishdan asosiy maqsadim — “oddiy odob-axloq tushunchasi” bo‘lgan salomlashishning aslida insoniy munosabatlarning, hurmat va mehr-oqibatning ko‘zgusi ekanligini anglatishdir.

Dunyo bo‘yicha qancha mamlakat bo‘lsa, har birining o‘ziga xos qadriyatlari bor. Lekin qayerga borsangiz ham, avvalo odob yuzasidan salom berib, so‘ng suhbatni boshlaydilar. Ya’ni bu an’ana barcha xalqlarni jipslashtiradigan, mehr, hurmat va e’tiborni bildirishning eng sodda, ammo chiroyli usulidir.

Dunyodagi barcha madaniyatli xalqlar o‘zaro insoniy munosabat, muomala va muloqotni salomlashishdan boshlaydi. Har bir xalqning salomlashish bilan bog‘liq o‘ziga xos urf-odatlari bor. Hindlar qo‘l kaftlarini birlashtirib, peshonasiga tirab salomlashsa, afg‘onlar yuzlarini yuzlariga surkagancha yelka urishtirib salomlashadi, inglizlar esa bosh kiyimlarini olib, yengil ta’zim qilishadi [1, 63-bet]. Fransuzlar “bonjour” — “yaxshi kun” yoki “kuningiz yaxshi o‘tsin” degan ma’noda salomlashadi [2, 30-bet]. Yapon va koreys xalqlari salomlashganda boshlarini biroz egib salom berishadi (yoshi kattalar oldida va rasmiy joylarda bosh ko‘proq egiladi); bu ularda hurmat belgisidir.

Salom so‘zining ohangi yoki harakatlari har xil bo‘lsa-da, ularning barchasi sog‘lik, baxt, yaxshilik tilash va hurmatni ifodalaydi. Biz o‘zbeklar, barcha islom dunyosi xalqlari singari, bir-birimizni ko‘rganimizda “Assalomu alaykum” deya qo‘l olishib ko‘rishamiz. “Assalomu

alaykum” iborasi arabchada “sizga tinchlik tilayman” degan ma’noni bildiradi. “Va alaykum salom” esa “sizga ham tinchlik tilayman” — javob salomi hisoblanadi [2, 61-bet].

To‘g‘ri salomlashish “Assalomu alaykum”, “Salom alaykum”, “Salom” shakllarida bo‘lib, ularning aytilishida noto‘g‘ri joy yo‘q [2, 63-bet].

Shuningdek, kamchilik ko‘pchilikning hurmatini qilishi shart va farzdir. Otliq yoki mashinadagi kishi to‘xtaganda, piyodaga salom berishi lozim. Yurgan o‘tirganga, o‘tirgan esa yotganga salom berishi qarzdir. Chunki harakatning sustligiga qarab, keksalik yoki bemorlik belgilanadi [2, 63-bet].

Salomlashish samimiy bo‘lib, birovning mansabi, mavqei, kiyim-boshi yoki boshqa xislatlariga qarab emas, balki birxilda bo‘lishi kerak. Aks holda, oddiyroq odamga oddiy, amaldor yoki mavqei yuqoriroq odamga o‘ta takalluf bilan salom berilsa, bu xushomadgo‘ylikka o‘xshab qoladi [4, 180-bet].

Dunyo xalqlarining salomlashish udumlari har xil bo‘lsa-da, o‘zbek xalqining bu boradagi odobi alohida e’tirofga va ma’naviy boylikka ega, chunki unda nafaqat an’ana, balki diniy va axloqiy asos ham mujassam. Ammo bugungi kun bilan taqqoslasak, achinarlisi shundaki, boshqa xalqlar o‘z udumlarini asrab-avaylab kelayotgan bir paytda, biz ba’zan o‘zimizning boy madaniyatimizni e’tibordan chetda qoldirmoqdamiz. Avvalo, ularning qanday ketma-ketligi va odob qoidalari borligini ko‘rib chiqishimiz kerak.

Oilada ertalab farzandlar uyqudan turgach, yuz-qo‘lini yuvib, ota-onasiga, boshqa oila a’zolariga, oilada mehmon bo‘lsa mehmonga salom berishlari odobdandir. Insonning kunlik faoliyati ertalabki salom-alikdan boshlansa, bu tinchlik va sog‘-salomatlikdan nishonadir [4, 181-bet].

Yangi kelin bo‘lib tushgan qizning qaynona va qaynota oldida, qarindosh-urug‘lari oldida boshyalang salom-alik qilishi odobsizlik hisoblanadi. Telefonda so‘zlashayotganda birinchi bo‘lib telefon qilgan odam “Assalomu alaykum” deb salom beradi va: “Men falonchiman, falon joydan, falon masalada bezovta qilyapman”, deydi. Kechqurun soat 22:00 dan ertalab soat 7:00 gacha, u kim bo‘lishidan qat’iy nazar, birovlarning uyiga telefon qilish odobdan emas [4, 180-bet].

Keksalarni e’zozlash va ularga hurmat ko‘rsatish maqsadida yoshlar birinchi bo‘lib salom beradi.

Bu o‘rinda savol tug‘iladi — nega aynan salomlashishga bunchalik katta ahamiyat berilgan? Javobni dinimizning asosiy manbalaridan, payg‘ambarimiz hadislaridan va ulamolarimiz fikrlaridan topishimiz mumkin. Yuqorida ko‘rib o‘tganimiz milliy odobning tub mohiyatini tushunish uchun, uning diniy-ma’naviy zaminiga ham nazar tashlashimiz lozim.

Payg‘ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vassallam butun umrlari davomida kishilarga, ular kim bo‘lishidan qat’iy nazar — xoh shoh, xoh gado bo‘lsin — birinchi bo‘lib salom berishga ulgurganlar. Biz ota-bobolarimizning bu axloqiy meroslarini gard yuqtirmay, o‘zimizdan keyingi avlodlarga qoldirishimiz lozim [2, 30-bet].

Rasulullоh sollallohu alayhi vassallamdan bir kishi so‘radi: “Amallardan eng yaxshisi qaysidir?” Javob berdilar: “Ochlarga taom berish, tanigan va tanimaganlarga salom bermoqdir” [2, 29-bet].

Anas ibn Molik roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: Nabiy sollallohu alayhi vassallam: “Ey o‘g‘lim, qachonki uyingga kirib borsang, ahli oilangga salom berib kirgin. Shunda senga ham, ahli oilangga ham baraka bo‘ladi”, dedilar (Imom Termiziy rivoyati) [3, 31-bet].

Burhoniddin Marg‘inoniy hazratlari “Odob-axloq, tarbiya” risolasida: “Kattalar qo‘l cho‘zgandan keyin kichiklar ta’zim qilib, kattalarning hurmatini joyiga qo‘yib, qo‘l berishi kerak”, deb yozgan [5].

Yusuf Xos Hojib: “Salom berishdan asl maqsad — salom beruvchining alik oluvchiga omonlik berayotganini, unga xotirjamlik ato etayotganini, unga nisbatan yomon niyati yo‘qligini, ayni paytda hurmat-ehtirom ko‘rsatishdan iboratdir”, deb yozgan ekan [5].

Ko‘rib turganimizdek, payg‘ambarimiz va ulamolarimizning bu boradagi fikrlari bizga salomlashish shunchaki odat emas, balki savob va ibodat ekanini yana bir bor tasdiqlaydi. Demak, har bir salom — bu nafaqat insoniy muomala, balki Alloh roziligi uchun qilingan ibodatdir. Shuni anglagan holda, salomlashishga bo‘lgan munosabatimizni qayta ko‘rib chiqishimiz lozim.

Xulosa qilib aytganda, dunyo xalqlarining salomlashish udumlari qanchalik xilma-xil bo‘lmasin, ularning barchasida bitta umumiy mohiyat yotadi — bu hurmat, mehr va yaxshilik tilashdir. O‘zbek xalqi esa bu qadriyatga nafaqat milliy an’ana, balki diniy-ma’naviy zamin sifatida ham qaraydi, chunki payg‘ambarimiz va ulamolarimiz salomlashishni oddiy odat emas, balki savob va ibodat darajasiga ko‘targanlar. Ushbu qadriyatning asl mohiyatini anglab, uni kelajak avlodlarga asrab-avaylagan holda yetkazish — har bir jamiyat a’zosining ma’naviy burchi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mahmud Sattorov. O‘zbek milliy udumlari, “Salom va alik” bo‘limi. — Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi “Fan” nashriyoti, 1993.
2. Jo‘rayev S., Qodirov X. Odob saboqlari. — Buxoro, 1996.
3. Rahimov Abdulbosit. mirarabmadrasa.uz, 2023.
4. Norqo‘ziyev Sodiqjon. Axloqning asosiy me’yorlari. — Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2019.
5. Kattaboyev Muhammadali. Salom — hurmat belgisi. muslim.uz, 2017.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1	Tovar kelib chiqqan joy nomidan foydalanish huquqi subyektlari doirasi va ishlab chiqaruvchilar birlashmasining huquqiy maqomi Baltayev Inomjon Baxodirovich	4-12
2	IPO JARAYONIDA ANDERRAYTERLAR VA EMITENTLAR O‘RTASIDAGI MANFAATLAR TO‘QNASHUVINI YUMSHATISH MEXANIZMLARI BABAXANOVA NOZIMA SAIDAKBAROVNA	13-17
3	The problem of water shortage in the Khorezm region in the context of climate change Khalmuratov Rajabboy Oktam oglu	18-21
4	ЦИФРОВЫЕ ПОЛНЫЕ СЪЁМНЫЕ ПРОТЕЗЫ: КЛИНИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ CAD/CAM-ТЕХНОЛОГИЙ И ОГРАНИЧЕНИЯ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ Хабибуллаева Диана Кудратуллаевна, Исмаилова Замира Баходировна, Саидова Диёрахон Шавкатовна	22-26
5	ОККЛЮЗИОННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И ПРОФИЛАКТИКА МЕХАНИЧЕСКИХ ОСЛОЖНЕНИЙ ПРИ ОРТОПЕДИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЯХ С ОПОРОЙ НА ДЕНТАЛЬНЫЕ ИМПЛАНТАТЫ Хабибуллаева Диана Кудратуллаевна, Исмаилова Замира Баходировна, Саидова Диёрахон Шавкатовна	27-32
6	ISAJON SULTONNİNG “BOQİY DARBADAR” ROMANİDA İNSON VA BORLİQ Ergasheva B.B	33-36
7	Hozirgi o’zbek adabiyotida apokaliptik olam modeli: Isajon Sultonning “Genetik” romani misolida Ergasheva B.B	37-41
8	PEDAGOGICAL APPROACHES TO INTEGRATING ENVIRONMENTAL EDUCATION INTO BIOLOGY LESSONS Jumaniyazova Sevara Rahmatjanovna	42-45
9	O‘ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTNING SHAKLLANISHI VA ISTIQBOLLI REJALARI Yarmatov Sharofiddin Choriyevich, Ismoilov Atxam Ergashboy o‘g‘li	46-48
10	PEDAGOGICAL INNOVATION IN CHOREOGRAPHIC EDUCATION: INTEGRATING ANDIJAN CELESTIAL DANCE MOTIFS INTO MODERN STUDENT TRAINING FRAMEWORKS Asror Allayarov	49-52
11	O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI TURG‘UN O‘XSHATISHLAR ETALONLARINING SEMANTIK TAVSIFINI XORIJIY TIL O’QITISH JARAYONIDAGI O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Xolmuratova Diana Alisher qiz	53-56

12	LİNGVOKULTUREMA TUSHUNCHASİ VA MİLLİY MENTALİTETNİ TİL TA’LİMİ DA TO’G’Rİ TADBİQ QİLİSH Xolmuratova Diana	57-59
13	ИНТРАОРАЛЬНОЕ СКАНИРОВАНИЕ В ОРТОПЕДИЧЕСКОЙ СТОМАТОЛОГИИ: ПРЕИМУЩЕСТВА И КЛИНИЧЕСКИЕ ОГРАНИЧЕНИЯ Акбаралиева Нилуфар Акбарали кизи, Чен Анжелика Витальевна, Хамраева Назокатхон Умиджон кизи	60-62
14	SALOMLASHISH – MULOQOT KO‘PRIGI: DUNYO TAJRIBASI, DINIY ASOSLAR VA O‘ZBEK XALQ QADRIYATLARI Ibragimova Shaxina Nurali qizi	84-87